OSTRÓDZKI PRZEGLĄD HISTORYCZNY

Recenzent – Roman Jurkowski

Redakcja naukowa – Ryszard Sajkowski

Redakcja wydawnicza – Marek Jankowski

Korekta – Marek Jankowski, Łukasz Szczepański

Tłumaczenie streszczeń – Jan Dąbrowski

Projekt okładki – Emilia Iwin-Kot

Skład – Ryszard Bogucki

Na okładce:
Pocztówka z widokiem Seminarstrasse z ok 1913 r. (obecnie ul. Jana Pawła II),
ze zbiorów Muzeum w Ostródzie

Copyright © by Muzeum w Ostródzie
Ostróda 2018

Wydawca: Muzeum w Ostródzie

14-100 Ostróda, ul. A. Mickiewicza 22, tel./fax 89 646 26 02

http://www.muzeumwostrodzie.pl

e-mail: muzeum.ostroda@wp.pl

Druk: Gutgraf, ul. Bałtycka 131

10-176 Olsztyn

ISSN 1730-170X

OSTRÓDZKI PRZEGLĄD HISTORYCZNY

Tom 4

Muzeum w Ostródzie
Ostróda 2018

Spis treści

ARTYKUŁY

Ryszard Sajkowski
Tyberiusz Gemellus – wnuk cesarza Tyberiusza 7

Łukasz Szczepański
Luźne znaleziska monet rzymskich
w zbiorach Muzeum w Ostródzie (do 2018 roku) 39

Andrzej Janowski, Łukasz Szczepański
Okucie pochwy miecza z Gardzienia koło Iławy. Przyczynek
do studiów nad uzbrojeniem na pograniczu bałtyjsko-słowiańskim 51

Andrzej Witus
Działalność Armii Czerwonej/Radzieckiej
w powiecie ostródzkim (IV 1945–VIII 1947) 69

MATERIAŁY I ŹRÓDŁA

Jerzy Łapo
Z niecodziennego i grzesznego życia
dawnych mieszkańców Ostródy i okolic 99

Stanisław Miecznikowski
Ostróda – moja mała ojczyzna 113

RECENZJE

Ryszard Sajkowski
Dariusz Spychała – Przemiany religijne i kulturowe
w zachodnich prowincjach Cesarstwa Rzymskiego
od roku 306 do śmierci św. Augustyna 131

KRONIKA

Piotr Lisowski
Paul Dahlke – znany w świecie – doceniony w Ostródzie 139

Emilia Iwin-Kot
Działalność Muzeum w Ostródzie – rok 2017 143

ARTYKUŁY

OSTRÓDZKI PRZEGLĄD HISTORYCZNY 4, 2018, s. 7–38

Ryszard Sajkowski (Muzeum w Ostródzie)

Tyberiusz Gemellus – wnuk cesarza Tyberiusza

W okresie wczesnego cesarstwa mamy szereg postaci, które potencjalnie mogły odegrać ważną rolę polityczną, ale w wyniku różnych splotów okoliczności pozostało im jedynie zapisać się w dziejach jako tło dla działań innych. Do takich osób należał Tyberiusz Gemellus (*Ti. Iulius Caesar Nero*). Urodził się wraz z bratem bliźniakiem Germanikiem Gemellusem (*Ti. Germanicus Iulius Caesar*) jako syn Druzusa Młodszego i Liwii Julii, we współczesnej historiografii najczęściej występującej pod mianem Liwilli[1]. Dodać tutaj należy, że Druzus Młodszy był synem cesarza Tyberiusza, zaś Liwilla córką brata princepsa – Druzusa Starszego. Rodzice bliźniaków byli więc ze sobą blisko spokrewnieni. W wyniku adopcji przeprowadzonej przez cesarza Augusta w 4 r. Tyberiusz, należący wcześniej do patrycjuszowskiego rodu Klaudiuszy (*gens Claudia*), przeszedł do również patrycjuszowskiego rodu julijskiego (*gens Iulia*). Tym samym, wszyscy jego potomkowie, w tym też Tyberiusz Gemellus, stali się Juliuszami Cezarami[2]. O przyjściu chłopców na świat cesarz Tyberiusz z radością poinformował senat[3]. Urodzenie bliźniaków nie tylko dawało podstawy do uznania ich za nowe wcielenie tak drogich następcy Augusta Dioskurów[4], ale stanowiło też pochwałę płodności (*Fecunditas*) łączonej

[1] *Corpus Inscriptionum Latinarum* (dalej CIL) V nr 7598 = *Inscriptiones Latinae Selectae* (dalej ILS) nr 171; V. Gardthausen, s.v. Iulius 156 – *Tiberius (Iulius) Caesar (Nero?)*, Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft X 1, Stuttgart 1918, kol. 536 n.; L. Petersen, *Prosopographia Imperii Romani*, t. IV 3, Berolini 1966, I 224, 226; D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, 3 wyd., Darmstadt 2004, s. 83; H. Lindsay, *Observations on the Career of Tiberius Gemellus*, [w:] *Multarum Artium Scientia. A 'chose' for R. Godfrey Tanner contributed by his allies upon rumours of his retirement*, red. K. Lee, C. Mackie, H. Tarrant, Prudentia Supplementary Number, Auckland 1993, s. 84.

[2] Zob. w tej kwestii G. Marañón, *Tiberius: A Study in Resentment*, tr. W.B. Wells, London 1956, s. 66; R. Seager, *Tiberius*, 2 wyd., Malden-Oxford 2005, s. 29 n.; R. Sajkowski, *Kwestia sukcesji Tyberiusza w latach 4–14 n.e.*, [w:] *Ad fontes. Studia ofiarowane Księdzu Profesorowi Alojzemu Szorcowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, I. Makarczyk, Olsztyn 2006, s. 367 n.; T. Stevenson, *The Succession Planning of Augustus*, Antichton 47, 2013, s. 118 n.; P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej w okresie rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej (lata 30 p.n.e.–68 n.e.)*, Poznań 2016, s. 19 n.

[3] Tacitus, *Annales* II 84.1; F.R.D. Goodyear, *The Annals of Tacitus. Books 1–6*, t. 2: *Annals 1.55–81 and Annals 2*, Cambridge Classical Texts and Commentaries 23, Cambridge 1981, s. 438 n.

[4] K. Scott, *Drusus, Nicknamed "Castor"*, Classical Philology 25, 1930, s. 158, 160; B. Poulsen, *The dioscuri and ruler ideology*, Symbolae Osloenses 66, 1991, s. 120 n., 128 n.; E. Champlin, *Tiberius and the Heavenly Twins*, Journal of Roman Studies 101, 2011, s. 93 n.

z pomyślnością (*Felicitas*) i w ten sposób gwarantującą obfitość (*Abudantia*), i generalnie powodzenie (*Fortuna*). Ucieleśnieniem owych cnót stała się Liwilla – matka chłopców[5]. Świadectwem tej tendencji może być kamea ze Staatliche Museen w Berlinie ukazująca przypuszczalnie żonę Druzusa Młodszego z bawiącymi się malcami, z których jeden trzyma róg obfitości (*cornu copiae*), drugi zaś prawdopodobnie węża[6]. Podobne przedstawienie mamy w przypadku gemmy z paryskiej Bibliothèque Nationale[7]. Być może z okazji tych szczęśliwych narodzin lub innych ważnych wydarzeń mających miejsce do 24 r., rozdawano tessery z wyobrażeniem chłopców zwróconych ku sobie. Nad głową każdego z nich widniała gwiazda, co identyfikowało ich z Dioskurami[8].

Z samym założycielem pryncypatu Tyberiusz Gemellus był związany poprzez swoją matkę Liwillę, prawnuczkę siostry Augusta – Oktawię Młodszą. Wcześniej Liwilla z Druzusem Młodszym mieli nieznanego z imienia syna. Zmarł on wkrótce po urodzeniu w 15 r. Posiadali też córkę Julię, która przyszła na świat pomiędzy 4 a 7 r.[9]

Kwestią dyskusji pozostaje rok narodzin bliźniaków. Według relacji Tacyta powinno to nastąpić w listopadzie bądź grudniu 19 r. Istnieją tutaj jednak pewne wątpliwości, które przeszło wiek temu podniósł Otto Hirschfeld. Zestawiając informacje zawarte w II księdze *Annales* z wiekiem Tyberiusza Gemellusa podanym w VI księdze tego dzieła doszedł on do wniosku, że narodziny bliźniaków musiały przypaść na rok 20. Wszystkie źródła opisujące moment śmierci cesarza Tyberiusza podkreślają niepełnoletność Gemellusa i ogólnie jego niedojrzałość. Badacz sugerował też, że w intencji Tacyta informacja o radości z narodzenia bliźniaków miała kontrastować z żałobną wieścią o śmierci Germanika. Stąd też według Hirschfelda istnieje konieczność przesunięcia momentu przyjścia na świat chłopców na czas późniejszy niż wynikałoby to z informacji jaką spotyka się

---

5 Zob. CIL V nr 4311 = ILS nr 170; T. Mikocki, *SUB SPECIE DEAE. Rzymskie cesarzowe i księżniczki jako boginie. Studium ikonologiczne*, Warszawa 1988, s. 53; I. Cogitore, *Séries de dédicaces italiennes à la dynastie julio-claudienne,* Mélanges de l'Ecole française de Rome. Antiquité (dalej MEFRA) 104, 1992, s. 835, 855, nr 6; C.B. Rose, *Dynastic commemoration and imperial portraiture in the Julio-Claudian period*, Cambridge 1997, s. 28, 163; M.L.G. Shaw, *Drusus Caesar, the son of Tiberius*, Ph.D. University of British Columbia 1990, s. 262 n. *Fecunditas* Liwilli była zapewne jedną z ważniejszych przyczyn jej konfliktu z żoną Germanika Agryppiną Starszą, zob. A.G. Hug, *Fecunditas, Sterilitas, and the Politics of Reproduction at Rome*, Ph.D. York University Toronto 2014, s. 195 n.

6 W.-R. Megow, *Kameen von Augustus bis Alexander Severus*, Antike Münzen und geschnittene Steine (dalej AMGS) 11, Berlin 1987, s. 29 n., 295 n. (D 22), il. 12.7; S.E. Wood, *Imperial Women. A Study in Public Images, 40 B.C. – A.D. 68*, Mnemosyne, Supplements 194, Leiden-Boston-Köln 1999, s. 196 n., il. 79.

7 W.-R. Megow, op. cit., s. 29 n., 296 (D 23), il. 12.6; S.E. Wood, op. cit., s. 196 n., il. 78.

8 Por. H. Dressel, *Römische Bleimarken*, Zeitschrift für Numismatik 33, 1922, s. 179, nr 8, s. 181 n., il. VI 7; M.L.G. Shaw, op. cit., s. 262 n.; A. Mlasowsky, *Nomini ac fortunae Caesarum proximi. Die Sukzessionspropaganda der römischen Kaiser von Augustus bis Nero im Spiegel der Reichsprägung und der archäologischen Quellen*, Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts (dalej JDAI) 111, 1996, przyp. 472 ze str. 347.

9 Zob. M.-T. Raepsaet-Charlier, *Prosopographie des femmes de l'ordre senatorial (Ier–IIe siècles)*, Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres. Fonds René Draguet 4, Louvain 1987, s. 216 n.; M.L.G. Shaw, op. cit., s. 256 n., s. 260; C. Mallan, *Velleius Paterculus 2.130.3 and the son(s) of Drusus Caesar*, Rheinisches Museum für Philologie 159, 2016, s. 219 n.

w II księdze *Annales*[10]. Propozycja ta przyjęta została przez wielu badaczy[11]. Co więcej, biorąc pod uwagę przedstawione wyżej argumenty Francis Goodyear zasugerował, że bliźnięta urodziły się dopiero po 20 r.[12]

Część uczonych, wydaje się słusznie, zwróciła jednak uwagę, iż nie ma poważniejszych powodów, które ze względów chociażby na zakłócenie konstrukcji dzieła kazałyby zakwestionować przekaz płynący z II księgi *Annales*. Stąd też przyjmiemy tutaj, że do narodzin bliźniaków doszło jednak pod koniec 19 r., w listopadzie bądź grudniu[13].

Ryc. 1. Rewers i awers sesterca upamiętniającego *tribunicia potestas* Druzusa Młodszego[14]

Stan źródeł nie pozwala na zrekonstruowanie warunków w jakich wzrastali i wychowywali się Tyberiusz Gemellus wraz ze swoim bratem Germanikiem. Podobnie jak inne dzieci ich stanu posiadali zapewne mamki, opiekunów i nauczycieli. Nie znamy jednak żadnych imion, ani nie mamy pewności, kto z członków najbliższej rodziny faktycznie odpowiadał za kierunek wychowawczy chłopców

[10] O. Hirschfeld, *Zur annalistschen Anlage des taciteischen Geschichtswerkes*, Hermes 25, 1890, s. 365 n.

[11] V. Gardthausen, op. cit., kol. 536; L. Petersen, op. cit., I 224, 226; S. Panciera, *Il corredo epigrafico del Mausoleo di Augusto*, [w:] H. von Hesberg, S. Panciera, *Das Mausoleum des Augustus. Der Bau und seine Inschriften*, Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Neue Folge 108, München 1994, s. 155; H. Lindsay, *Observations*, s. 84; D. Shotter, *Tiberius Casar*, 2 wyd., London-New York 2004, s. 45.

[12] F.R.D. Goodyear, op. cit., s. 438.

[13] Por. R.S. Rogers, *Studies in the Reign of Tiberius. Some Imperial Virtues of Tiberius and Drusus Julius Caesar*, Baltimore 1943, s. 96; E. Koestermann, *Cornelius Tacitus Annalen, Band I – Buch 1–3*, Heidelberg 1963, s. 408; E. Meise, *Untersuchungen zur Geschichte der Julisch-Claudischen Dynastie*, Vestigia 10, München 1969, przyp. 113 ze str. 66 n.; J. Ginsburg, *Tradition and theme in the Annals of Tacitus*, New York 1981, przyp. 24 ze str. 112; M.L.G. Shaw, op. cit., s. 206 n., 214 n. Podobnie B.M. Levick, *Tiberius the politician*, London 1976, s. 170; R. Seager, op. cit., s. 100; C.B. Rose, op. cit., s. 67; D.L. Vagi, *Coinage and history of the Roman Empire, c. 82 B.C. – A.D. 480*, t. 1: *History*, London-New York 2015, s. 123, 128; P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 103; G.G. Fagan, *Tiberius Gemellus (A.D. 19–37/38)*, An Online Encyclopedia of Roman Emperors – http://www.roman-emperors.org/gemell.htm (dostęp: 17.10.2018).

[14] Fotografie monet podaję za J. Geranio, *The Rarity of Tiberius Gemellus Coin and Sculpture Portraits from the Julio Claudian Dynasty*, Forum Ancient Coins – http://www.forumancientcoins.com/numiswiki/view.asp?key=The%20Rarity%20of%20Gemellus%20Coin%20and%20Sculpture%20Portraits%20from%20the%20Julio%20Claudian%20Dynasty-%20Joe%20Geranio (dostęp: 16.10.2018).

a później samego już Tyberiusza Gemellusa, aż do momentu wezwania go przez cesarza Tyberiusza na Kapri (Capri). Prawdopodobnie była to ich matka Liwilla i babka Antonia Młodsza[15]. Przełomowym natomiast pod względem ewentualnej przyszłości politycznej bliźniaków okazał się rok 22, kiedy to na wniosek princepsa senat nadał Druzusowi Młodszemu *tribunicia potestas*. W ten sposób stał się on kolegą swojego ojca we władzy trybuńskiej, która od czasów Augusta dawała naczelne uprawnienia w sprawach cywilnych. Nie stawiało to Druzusa Młodszego już w tym momencie na pozycji koregenta, ale inicjowało proces przejęcia pełnych rządów w przyszłości[16].

Tym samym otwierało też dla Tyberiusza Gemellusa i Germanika Gemellusa perspektywę objęcia władzy w późniejszym czasie[17]. Na ten okres przypadają też pewne oznaki uhonorowania bliźniaczych synów Druzusa Młodszego. Za najważniejszą należy tutaj uznać emisję rzymskiej mennicy centralnej z 23 r. Na rewersie wybitego wówczas sesterca mamy odniesienie do władzy trybuńskiej Druzusa Młodszego – DRVSVS CAESAR TI AVG F DIVI AVG N PONT TR POT II, natomiast na awersie przedstawienie dwóch zwróconych do siebie rogów obfitości zwieńczonych głowami Germanika Gemellusa i Tyberiusza Gemellusa z uskrzydlonym kaduceuszem pośrodku[18]. Rodzi to pytanie o przesłanie propagandowe tej emisji. Ukazanie Druzusa Młodszego z zaznaczeniem władzy trybuńskiej z pewnością wskazuje jego osobę jako następcę cesarza Tyberiusza. Więcej trudności nastręcza wyjaśnienie przesłania awersu. Prezentacja Germanika Gemellusa wraz z jego bratem bliźniakiem zwieńczających rogi obfitości nawiązuje do Fortuny i *Felicitas* symbolizujących dostatek i szczęśliwość przyszłych czasów[19]. Powstaje jednak pytanie, czy w warunkach 23 r. ukazanie na rewersie Druzusa Młodszego jako sukcesora Tyberiusza oznacza, iż po swoim ojcu władzę bezpośrednio przejmą Germanik Gemellus i Tyberiusz Gemellus? Ernst Kornemann uważał, że w ówczesnych warunkach nie mogło być o tym mowy, bowiem sukcesorami Druzusa Młodszego mieli być starsi synowie nieżyjącego już w tym czasie Germanika – Neron i Druzus[20]. Inny pogląd wyraził Eckhard Meise, dowodząc iż wraz z uzyskaniem przez Druzusa Młodszego *tribunicia potestas* rozwiązana została również kwestia sukcesji na następne pokolenia. W tym układzie kolejnymi dziedzicami władzy cesarskiej mieli być bliźniaczy wnukowie princepsa Tyberiusza – Germanik

---

15 E. Ciaceri, *Tiberio, successore di Augusto*, Roma 1934, s. 311.

16 Zob. Tac., *Ann.* III 56; M.L.G. Shaw, op. cit., s. 246 n., 258 n.

17 M.L.G. Shaw, op. cit., s. 255 n.

18 V. Ehrenberg, A.H.M. Jones, *Documents Illustrating the Reigns of Augustus and Tiberius*, 2 wyd., Oxford 1976, s. 75, nr 91; A. Banti, L. Simonetti, *Corpus Nummorum Romanorum*, t. 11: *Druso a Germanico*, Firenze 1976, s. 4 n., nr 2–7; C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, London 1984, t. 1, s. 97, nr 42, il. 11; E. Meise, *Der Sesterz des Drusus mit den Zwillingen und die Nachfolgepläne des Tiberius*, Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte 16, 1966, s. 7–21; W. Trillmich, *Familienpropaganda der Kaiser Caligula und Claudius: Agrippina Maior und Antonia Augusta auf Münzen*, AMGS 8, Berlin 1978, s. 92, il. 12.7; A. Mlasowsky, op. cit., s. 343, il. 61; D.L. Vagi, op. cit., t. 2: *Coinage*, s. 249, nr 481.

19 E. Meise, *Der Sesterz des Drusus*, s. 7 n.; A. Mlasowsky, op. cit., s. 347 n.; J.R. Gainor, *The Image of the Julio-Claudian Dynasty from Coins*, Canadian Numismatic Journal 33, 1988, s. 228; J.A. Mellado Rivera, *Princeps Ivventvtis. La imagen monetaria del heredero en la época julio-claudia*, Alicante 2003, s. 173 n.

20 E. Kornemann, *Doppelprinzipat und Reichsteilung im Imperium Romanum*, Leipzig-Berlin 1930, s. 43 n.

i Tyberiusz[21]. Hipotezę tę zdają się potwierdzać odznaczenia wojskowe w postaci medalionów (*phalerae*), nadawane jako wyróżnienie dla zasłużonych żołnierzy. Według niektórych badaczy w latach dwudziestych I w. miałby na nich widnieć Druzus Młodszy z synami[22]. Tyberiusz Gemellus i Germanik Gemellus zostali uhonorowani wraz ze swoim ojcem również emisjami monet prowincjonalnych. Wykorzystano w ich przypadku wzorce zastosowane przez mennicę centralną, aczkolwiek dokonano tutaj pewnej modyfikacji. I tak na awersie monet z Cyrenajki widzimy Druzusa Młodszego, zaś na rewersie zwrócone do siebie głowy dwóch jego synów[23]. Być może narodziny wnuków cesarza Tyberiusza upamiętnia też emisja z Synopy[24]. Mamy również świadectwa epigraficzne. Z Cypru pochodzi ołtarz z dwiema dedykacjami kapłana kultu cesarskiego. Pierwsza z nich wystawiona jest ku czci Augusta i jego synów (naturalnych wnuków) Gajusza i Lucjusza Cezarów. Druga odnosi się do Tyberiusza i jego dwóch wnuków a synów Druzusa Młodszego – Tyberiusza i Germanika Cezarów. Zestawione w ten sposób zostały dwie pary domyślnych Dioskurów. Gajusza i Lucjusza – swego czasu spodziewanych następców po Auguście oraz Tyberiusza i Germanika Cezarów – oczekiwanych, kolejnych (po ich ojcu) sukcesorów cesarza Tyberiusza[25]. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w Efezie, gdzie kapłanem Germanika Gemellusa i Tyberiusza Gemellusa był Proklos, prawdopodobnie przedstawiciel młodszego pokolenia tamtejszego kolegium czcicieli Demeter. Synów Druzusa Młodszego czczono tutaj jako nowych Dioskurów. Uhonorowano ich też specjalnym malowidłem umiejscowionym w przestrzeni publicznej[26]. Z kolei rodzinie Wipsanii Agryppiny, byłej żony princepsa Tyberiusza i zarazem matki Druzusa Młodszego, poświęcona jest seria inskrypcji z Telesii w Italii. Wśród uhonorowanych tutaj członków rodziny cesarskiej mamy też Tyberiusza i Germanika Cezarów – wnuków Wipsanii[27].

[21] E. Meise, *Der Sesterz des Drusus*, s. 17 n.; podobnie P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 103 n.

[22] Zob. V. von Gonzenbach, *Die Bildnisse auf der frühkaiserzeitlichen Helmzier von Amerongen*, Schweizer Münzblätter 13–17, 1963–1967, s. 80 n.; E. Meise, *Der Sesterz des Drusus*, s. 18 n.; M.-L. Vollenweider, *Der Onyx in Schaffhausen*, Helvetia Archaeologica 2, 1971, s. 84; P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 105; C.B. Rose, op. cit., przyp. 144 ze str. 224, przyp. 109 ze str. 229, il 18. W typologizacji jaką zaproponował Dietrich Boschung, datacja poszczególnych grup *phalerae* nastręcza jednak większe trudności, zob. *Römische Glasphalerae mit Porträtbüsten*, Bonner Jahrbücher (dalej BJ) 187, 1987, s. 193–258; por. Z. Kiss, *L'iconographie des princes julio-claudiens au temps d'Auguste et de Tibère*, Travaux du Centre d'Archéologie Méditerranéenne de l'Académie Polonaise des Sciences 17, Varsovie 1975, s. 126 n., zwłaszcza przyp. 221 ze str. 126.

[23] A. Burnett, M. Amandry, P.P. Ripollès, *Roman Provincial Coinage*, t. I: *From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC–AD 69)*, cz. I: *Introduction and Catalogue* (dalej RPC), London-Paris 1992, s. 228, nr 946–947; D.L. Vagi, op. cit., t. 2, s. 248, nr 478, s. 249, nr 482; P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 104.

[24] A. Banti, L. Simonetti, op. cit., t. 11, s. 54 n., nr 80; por. RPC t. I, s. 358, nr 2127.

[25] *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, red. R. Cagnat, J. Toutain, t. 3, Paris 1906, s. 368, nr 997; V. Ehrenberg, A.H.M. Jones, op. cit., s. 92, nr 115; T.B. Mitford, *Notes on Some Published Inscriptions from Roman Cyprus*, Annual of the British School at Athens 42, 1947, s. 222 n., nr 9, il. 4; por. J. Pollini, *The Portraiture of Gaius and Lucius Caesar*, New York 1987, przyp. 8 ze str. 20.

[26] L'Année Epigraphique (dalej AE) 1929, s. 32 n., nr 124; L. Robert, *Deux inscriptions de l'epoque imperiale en Attique*, American Journal of Philology (dalej AJPh) 100, 1979, s. 157; C.B. Rose, op. cit., s. 176 n., nr 117; S.J. Friesen, *Imperial Cults and the Apocalypse of John. Reading Revelation in the Ruins*, Oxford 2001, s. 64; G. Frija, *Les prêtres des empereurs. Le culte impérial civique dans la province romaine d'Asie*, Rennes 2012, nr 115.

[27] CIL IX nr 2201; I. Cogitore, op. cit., s. 836; F. Hurlet, *Les collègues du prince sous Auguste et Tibère. De la légalité républicaine à la légitimité dynastique,* Collection de l'École Française de Rome 227,

Ryc. 2. Awers i rewers monety z Cyrenajki z przedstawieniem Druzusa Młodszego (awers) oraz dwóch jego synów (rewers) [28]

Rozwiązanie w ten sposób kwestii dynastycznych okazało się płonne, co pokazała śmierć Druzusa Młodszego w 23 r. Była ona ciosem dla starzejącego się cesarza Tyberiusza[29]. Wkrótce po Druzusie Młodszym, także w 23 r., zmarł jeden z jego synów bliźniaków, czteroletni wówczas Germanik Gemellus[30]. Wydarzenia te otworzyły perspektywę przejęcia władzy przez starszych synów Germanika i Agryppiny Starszej – Nerona i Druzusa[31]. Śmierć Druzusa Młodszego przyczyniła się też jednak do wzrostu znaczenia prefekta pretorianów Lucjusza Sejana. Jemu to można przypisać, że princeps stopniowo utracił zaufanie do starszych synów Germanika. Te machinacje Sejana oraz animozje wśród kobiet rodziny cesarskiej, sprzyjały rysowaniu nowego scenariusza rozwiązania sukcesji. Wydaje się, że po oskarżeniu Nerona i Druzusa zaczęto oswajać się z myślą, że następcą principesa Tyberiusza będzie jego naturalny wnuk Tyberiusz Gemellus, jedyny pozostały przy życiu syn Druzusa Młodszego. Koncepcja ta rozwijana była stopniowo. Nie była ona formułowana i preferowana w sposób oficjalny, a raczej z czasem dojrzewała w wyniku zgodnego w tej materii współdziałania Sejana i Liwilli, matki Tyberiusza Gemellusa. Sam cesarz Tyberiusz, unikający radykalnych posunięć, mógł zaakceptować to rozwiązanie stopniowo, nie podejmując w tym zakresie

Roma 1997, s. 520, 586, nr 84; por. AE 2006, s. 158, nr 354. Zob. też AE 1975, s. 56, nr 200.

[28] Podaję za J. Geranio, op. cit.

[29] Velleius Paterculus, *Historia Romana* II 130.3; Seneca, *Ad Marciam* XV 3; Tac., *Ann.* IV 8.1; Suet., *Tib.* 52.1–2, 54.1; Cass. Dio LVII 22.1–3; por. Flavius Iosephus, *Antiquitates Iudaicae* XVIII 206; R.H. Martin, A.J.Woodman, *Tacitus Annals Book IV*, Cambridge 1989, s. 113 n.; P. Sawiński, *Śmierć następcy tronu i formy jego pośmiertnego uhonorowania w okresie pryncypatu Augusta i Tyberiusza*, [w:] *Społeczeństwo i religia w świecie antycznym. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej (Toruń, 20–22 września 2007 r.)*, red. Sz. Olszaniec, P. Wojciechowski, Toruń 2010, s. 242 n.; tenże, *Pogrzeby i formy pośmiertnego uhonorowania członków rodziny cesarskiej w okresie pryncypatu Augusta i Tyberiusza*, Studia Europaea Gnesnensia 5, 2012, s. 57 n.

[30] Vell. Pat. II 130.3; Tac., *Ann.* IV 15.1.

[31] Zob. Tac., *Ann.* IV 8.6; Suet., *Tib.* 54.1; E. Ciaceri, op. cit., s. 262; W. Boruch, *Studies in the history of the Julio-Claudian dynasty*, Toruń 2010, s. 13 n.; P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 119 n.

wiążących decyzji[32]. Czas biegł jednak naprzód, pewne wydarzenia mogły też zachodzić bez względu na wolę wciąż wahającego się princepsa. Poważnym problemem dalej pozostawał wiek Tyberiusza Gemellusa. Nie mamy dostatecznych danych, aby ocenić, czy nie zachodziły też jakieś obawy co do przyszłego rozwoju fizycznego i mentalnego chłopca. Nic nie wiemy o jego codziennych zajęciach czy upodobaniach. Nawet zakładając, że dobre zdrowie dalej nie będzie opuszczać cesarza Tyberiusza, kres jego rządów mógł jednak nadejść przed wkroczeniem Tyberiusza Gemellusa w wiek męski. Stawało się więc rzeczą oczywistą, że w przypadku kiedy zabraknie już starego cesarza, ktoś będzie musiał pełnić rolę opiekuna u boku syna Druzusa Młodszego jako nowego princepsa. Tym człowiekiem mógł być tylko Sejan. To jednak, co princeps Tyberiusz dopuszczał jako ewentualną możliwość, na każdym etapie zależną od jego woli, otoczenie, Liwilla a także ambitny dowódca gwardii cesarskiej mogli postrzegać jako nieuchronną konieczność[33]. Co więcej, wraz ze wzrostem znaczenia Sejana oraz nadawania mu przez senat nowych honorów, własne ambicje prefekta pretorianów bardziej rzucały się w oczy niż cel, któremu miało służyć jego wyniesienie, czyli bezproblemowej sukcesji Tyberiusza Gemellusa. Niewykluczone zresztą, że stopniowo krystalizowała się inna opcja zakładająca nieodzowność wprowadzenia okresu przejściowego pomiędzy śmiercią cesarza Tyberiusza a przejęciem w pełni władzy przez jego wnuka. W tym właśnie czasie Sejan sprawowałby jakąś formę rządów nad imperium[34]. Tego typu rozwiązanie niosło jednak ze sobą ryzyko całkowitej rezygnacji z sukcesji Tyberiusza Gemellusa. W tym kontekście możemy rozpatrywać niejasną informację Kasjusza Diona o włączeniu przez cesarza Tyberiusza do pontyfików Sejana i jego syna (prawdopodobnie Lucjusza Strabona). Tutaj trzeba podkreślić, że *pontifices* stanowili najważniejsze rzymskie kolegium religijne, a członkostwo w nim było zastrzeżone dla elity rzymskiej arystokracji rodowej. Obdarzenie samego prefekta pretorianów pontyfikatem już zaskakuje, natomiast otrzymanie tego kapłaństwa przez jego syna zdumiewa tym bardziej i wymaga jakiegoś logicznego wyjaśnienia[35]. Mamy tutaj dwie możliwości rozwiązania tej

[32] Por. Suet., *Tib.* 55; G. Marañón, op. cit., s. 124 n., 132 n.; A. Garzetti, *From Tiberius to the Antonines. A History of the Roman Empire A.D. 14 – 192*, tr. J.R. Foster, London 1974, s. 56 n., 60; R. Syme, *History or Biography. The Case of Tiberius Caesar*, Historia 23, 1974, s. 487; D. Shotter, op. cit., s. 51; P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 122; R. Sajkowski, *Rola armii prowincjonalnej w planach przejęcia władzy przez Sejana*, Ostródzki Przegląd Historyczny 3, 2017, s. 10 n.

[33] E. Meise, *Untersuchungen zur Geschichte*, s. 60, 69 n., 75, 77; D. Hennig, *L. Aelius Seianus. Untersuchungen zur Regierung des Tiberius*, Vestigia 21, München 1975, s. 72, 97, 144 n., 150, 158; R. Seager, op. cit., s. 154 n., 165, 181; R. Sajkowski, *Rola armii*, s. 15 n., 22 n. Por. E.R. Varner, *Portraits, Plots, and Politics: "Damnatio memoriae" and the Images of Imperial Women*, Memoirs of the American Academy in Rome 46, 2001, s. 63. Warto dodać, że Sejan nie byłby tutaj nowicjuszem w roli opiekuna młodego przedstawiciela dynastii cesarskiej. Jako *rector iuveni* wystąpił już w 14 r. wobec ojca Tyberiusza Gemellusa – Druzusa Młodszego podczas misji przywrócenia dyscypliny wśród żołnierzy legionów panońskich, zob. Tac., *Ann.* I 24.2; M. Baar, *Das Bild des Kaisers Tiberius bei Tacitus, Sueton und Cassius Dio*, Beiträge zur Altertumskunde 7, Stuttgart 1990, s. 145.

[34] Por. M.P. Charlesworth, *Tiberius*, [w:] The Cambridge Ancient History, t. 10: *The Augustan Empire 44 B.C. –A.D. 70*, red. S.A. Cook, F.E. Adcock, M.P. Charlesworth, Cambridge 1934, s. 636; D. Hennig, op. cit., s. 76; P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 123 n.; R. Sajkowski, *Rola armii*, s. 35.

[35] Zob. Cass. Dio LVIII 7.4; M.W. Hoffman Lewis, *The Official Priests of Rome under the Julio-Claudians. A Study of the Nobility from 44 B.C. to 68 A.D.*, Papers and Monographs of the American Academy in Rome 16, Rome 1955, s. 63, nr 11–12; J. Rüpke, *Fasti sacerdotum. A Prosopography of Pagan, Jewish,*

zagadki źródłowej. Tekst Kasjusza Diona może być zepsuty, albo też przyjmiemy, iż w pewnych kręgach zakładano możliwość powstania nowej czy właściwie odnowienie dotychczasowej dynastii cesarskiej. Jej podstawą byłby sam prefekt pretorianów ożeniony z córką Druzusa Młodszego i Liwilli, Julią (lub z samą Liwillą), oraz jego dotychczasowe dzieci, jak też potomstwo, które się narodzi z nowego związku małżeńskiego. Zauważyć też należy, że jeśli małżonką Sejana ostatecznie została faktycznie Julia a nie jej matka Liwilla, to sukcesja Tyberiusza Gemellusa mogłaby być w przyszłości oddalona na rzecz spodziewanych dzieci jego siostry[36]. Kłopot w tym, że jeśli takie kalkulacje miały miejsce, to trwały krótko i ograniczone były jedynie do części zwolenników prefekta pretorianów. Sam Tyberiusz mógł przejściowo popierać to rozwiązanie jedynie z dwóch powodów: przekonania, że z niejasnych dla nas powodów Tyberiusz Gemellus nie będzie mógł objąć rządów oraz urazu do całego męskiego potomstwa Agryppiny Starszej. Jeżeli jednak cesarz brał pod uwagę następstwo po sobie Sejana, to wkrótce szybko się z tego wycofał, aby z kolei doprowadzić do zguby swojego współpracownika. Źródła są tutaj niejasne i nie pozwalają nam na jednoznaczne wnioskowanie. Zgodne są one jednak co do tego, że prefekt pretorianów, pomimo zachowywanej wciąż jeszcze wierności wobec cesarza, zbyt szybko ulegał słyszanym zewsząd pochlebstwom. Od dłuższego też czasu przestał się zadowalać rolą biernego narzędzia princepsa. Wzrastała jego ambicja samodzielnego kreowania sytuacji politycznej. Musiało to budzić zaniepokojenie części arystokracji senatorskiej i samego Tyberiusza, który mógł obawiać się nawet o własne życie. Upadek w 31 r. Sejana był konsekwencją tych uwarunkowań[37]. Śmierć wszechwładnego do niedawna prefekta doprowadziła również do przystopowania sukcesji Tyberiusza Gemellusa na rzecz coraz wyraźniej się rysującej Gajusza zwanego Kaligulą, trzeciego syna Germanika i Agryppiny Starszej. Rzecznikami takiego rozwiązania była m. in. wdowa po bracie cesarza Druzusie Starszym – Antonia Młodsza oraz nowy prefekt pretorianów Kwintus Makron, którzy zresztą przyczynili się do upadku Sejana[38]. Być może właśnie do bratowej Tyberiusza, odnosi się epigram Honestusa. Poeta wspomina w nim o Auguście (Σεβαστή), która chlubiąc się dwoma podobnymi bogom

and Christian Religious Officials in the City of Rome, 300 BC to AD 499, tr. D.M.B. Richardson, Oxford 2008, s. 512, nr 483 i 484; D. Nony, *Caligula*, Paris 1986, s. 155; J. Edmondson, *Dio: the Julio-Claudians. Selections from Books 58–63 of the Roman History of Cassius Dio*, LACTOR 15, London 1992, s. 124; R. Sajkowski, *Rola armii*, s. 23 n.

36 Cass. Dio LVIII 3.9 (Zonaras); por. Tac., *Ann.* VI [V] 6.2; Suet., *Tib.* 65.1; Cass. Dio LVIII 7.5; A. Bernecker, *Zur Tiberius-Überlieferung der Jahre 26–37 n. Chr.*, Bonn 1981, s. 28; por. J. Bellemore, *The Wife of Sejanus*, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik (dalej ZPE) 109, 1995, s. 256 n.; E. Champlin, *Seianus Augustus*, Chiron 42, 2012, s. 372 i przyp. 32 ze str. 372 n.; T. Jones, *Julia, daughter of Drusus: Sejanus' imperial betrothal*, Classicum 43.2, 2017, s. 24 n.

37 Por. D. Hennig, op. cit., s. 122 n.; E. Champlin, op. cit., s. 371 n.; S. Ruciński, *Praefecti Praetorio. Dowódcy gwardii pretoriańskiej od 2 roku przed Chr. do 282 roku po Chr.*, Bydgoszcz 2013, s. 96 n.; R. Sajkowski, *Rola armii*, s. 17 n.

38 C. Cichorius, *Römische Studien. Historisches, Epigraphisches, Literargeschichtliches aus vier Jahrhunderten Roms*, Leipzig-Berlin 1922, s. 362 n.; G. Marañón, op. cit., s. 141 n.; N. Kokkinos, *Antonia Augusta. Portrait of a great Roman lady*, London-New York 1992, s. 25 n.; R. Sajkowski, *Antonia Młodsza a sukcesja Kaliguli*, [w:] *Wychowanie w rodzinie od starożytności po wiek XX. Materiały z konferencji naukowej Katedry Wychowania – czerwiec 1993 r.*, red. J. Jundziłł, Bydgoszcz 1994, s. 52 n.; F. de Visscher, *La caduta di Seiano e il suo macchinatore Macrone*, Rivista di cultura classica e medioevale 2, 1960, s. 245 n.; D. Hennig, op. cit., s. 150 n.; S. Ruciński, op. cit., s. 153 n.

Cezarami z ich berłami, bliźniaczymi światłami pokoju, dobrze pasuje jako towarzyszka uczonych bogiń Helikonu. Dzięki jej mądrości uratowany został cały świat[39]. Conrad Cichorius przekonywał, że ową Augustą jest Antonia Młodsza, natomiast Cezarami jej dwaj wnukowie – Gajusz zwany Kaligulą (syn jej syna Germanika) oraz Tyberiusz Gemellus (syn jej córki Liwilli). Antonia Młodsza poprzez swój list skierowany do princepsa, informujący o knowaniach Sejana, miała uratować prawowitych przedstawicieli dynastii (cesarza Tyberiusza oraz dwóch młodych Cezarów) i tym samym uchronić świat przed zamętem. Sam Cichorius ograniczył jednak czasokres powstania epigramu przyjmując, że mógł on zostać napisany dopiero w momencie, kiedy Antonia Młodsza otrzymała od Kaliguli tytuł Augusty (*Augusta*)[40]. Wydaje się jednak, że nieformalnie Antonia Młodsza była traktowana jako Augusta od momentu śmierci matki Tyberiusza Julii Augusty w 29 r.[41] Jeśli przyjęlibyśmy takie założenie, wówczas czas w którym mógł powstać epigram i jego tekst wyryty jako inskrypcja znacznie się nam rozszerzy, co pozwala zwiększyć szanse identyfikacji Augusty Honestusa z Antonią Młodszą. Także obraz obydwu Cezarów, posiadających podobną pozycję, pasowałby tutaj zarówno do okresu po upadku Sejana aż do śmierci cesarza Tyberiusza, jak też, z pewnymi zastrzeżeniami, do sytuacji z początków rządów Kaliguli (do momentu wymuszonego samobójstwa Tyberiusza Gemellusa). Jakkolwiek John Nicols wskazywał, że wraz z objęciem rządów przez syna Germanika umieszczenie w epigramie Honestusa na równej pozycji Kaliguli i Tyberiusza Gemellusa jest nie do zaakceptowania[42], to jednak trzeba zaznaczyć, iż poezja kieruje się trochę innymi prawami niż polityka. Zresztą dla mieszkańców rzymskiego Wschodu, przynajmniej w pewnych kręgach, w pamięci mogła pozostawać prezentacja dynastyczna z ostatnich lat rządów Tyberiusza, kiedy to Kaligula i Tyberiusz Gemellus przedstawiani byli jako równoprawni pretendenci do najwyższej władzy. Trzeba tu jednak zaznaczyć, że wysuwane są też inne propozycje identyfikacji zarówno Augusty, jak też Cezarów występujących w epigramie Honestusa[43].

---

[39] Po raz pierwszy epigram ten został opublikowany u progu XX w., zob. P. Jamot, *Fouilles de Thespies. Le monument des Muses dans le bois de l'Hélicon et le poète Honestus*, Bulletin de Correspondance Hellénique (dalej BCH) 26, 1902, s. 153 n., nr 4.

[40] C. Cichorius, op. cit., s. 362 n.; zob. też A. Plassart, *Fouilles de Thespies et de l'hiéron des muses de l'Hélicon. Inscriptions: Dédicaces de caractère religieux ou honorifique, bornes de domaines sacrés*, BCH 50, 1926, s. 450; H. Temporini, *Die Frauen am Hofe Trajans: ein Beitrag zur Stellung der Augustae im Principat*, Berlin-New York 1978, przyp. 115 ze str. 28 n. Na krótki okres, w którym mógł powstać epigram a następnie być uwiecznionym w postaci inskrypcji zwrócił uwagę C. P. Jones, zob. *A Leading Family of Roman Thespiae*, Harvard Studies in Classical Philology 74, 1970, s. 251.

[41] Sprawa początków określania Antonii Młodszej mianem Augusty nie jest ostatecznie rozstrzygnięta, zob. Suet., *Cal.* 15.2, *Divus Claudius* 11.2; Cass. Dio LIX 3.4; *Acta Fratrum Arvalium* – E.M. Smallwood, *Documents Illustrating the Principates of Gaius, Claudius and Nero,* Cambridge 1967 (dalej Small.), s. 10, nr 3; W. Trillmich, op. cit., przyp. 204 ze str. 70 n.; N. Kokkinos, op. cit., s. 92 n.; M.B. Flory, *The Meaning of Augusta in the Julio-Claudian Period*, American Journal of Ancient History 13, 1988, s. 122 n. Zob. też H. Temporini, op. cit., przyp. 115 ze str. 28 n.; E.A. Hemelrijk, *Matrona docta. Educated Women in the Roman élite from Cornelia to Julia Domna*, London-New York 1999, s. 105 n.

[42] J. Nicols, *Antonia and Sejanus*, Historia 24, 1975, s. 52 n.

[43] Zob. P. Jamot, op. cit., s. 154; H. Dessau, *Die Zeit der Epigramme des Honestus*, Hermes 47, 1912, s. 469 n.; E. Preuner, *Honestos*, Hermes 55, 1920, s. 388 n.; C.P. Jones, op. cit., s. 251 n.; J. Nicols, op. cit., s. 53; N. Kokkinos, op. cit., s. 92; E.A. Hemelrijk, op. cit., s. 106; M. López Pérez, *La idea*

Ocalenie Kaliguli oraz Tyberiusza Gemellusa przed knowaniami Sejana w oficjalnej propagandzie widziano jako przejaw działania *Providentia*, która czuwa nad *domus Augusta*[44]. W tym kontekście należy też prawdopodobnie widzieć inskrypcję wystawioną *pro ae(ternitate) Caesarum* pochodzącą z akweduktu zbudowanego w kraju Westynów (środkowa Italia). Dedykacja ta odnosi się do Tyberiusza i jego wnuków *in honorem (Tiberi Cae)saris Augusti n(epo)tumque*. Bezpośrednio z tekstu inskrypcji nie wynika, o których wnuków cesarza tutaj chodzi. Jednak nadzwyczajność sformułowania *pro ae(ternitate) Caesarum* każe nam datować tę dedykację na późny okres rządów Tyberiusza, już po upadku Sejana. Młodszymi Cezarami byliby więc w tym wypadku Kaligula i Tyberiusz Gemellus[45]. Te oznaki czci nie mogą nam przesłonić faktu, że w kwestiach szczegółowych sukcesja pozostawała dalej nieuregulowana. Nie wydaje się, aby cesarz, nauczony doświadczeniem ze starszymi synami Germanika oraz ambicjami upadłego prefekta pretorianów, zamierzał spieszyć się z podjęciem jednoznacznej decyzji w sprawie następstwa po sobie[46]. Wyznaczenie sukcesora już w chwili upadku Sejana mogło też prowadzić do niebezpiecznego przesilenia politycznego, czego cesarz z pewnością chciał uniknąć. Niemniej nie ulega wątpliwości, że urodzony w 12 r. Kaligula był starszy od Tyberiusza Gemellusa, co z góry stawiało go na uprzywilejowanej pozycji. Jeszcze przed upadkiem Sejana otrzymał togę męską (*toga virilis*), czyli formalnie został uznany za pełnoletniego. Uzyskał też godność pontyfika (31 r.) oraz urząd kwestora (33 r.). Jasnym więc jest, że dla uczestników ówczesnego życia politycznego były to sygnały, iż to właśnie Kaligula będzie następcą cesarza Tyberiusza. Z nim też coraz większa grupa osób wiązała swoje nadzieje co do przyszłości[47]. Trzeba jednak dodać, że po otrzymaniu wspomnianych wyróżnień, kariera Kaliguli uległa zahamowaniu. Tyberiusz Gemellus z kolei pozostawał dalej niepełnoletni. Co prawda był naturalnym wnukiem cesarza a jego ojciec Druzus Młodszy, w odróżnieniu od ojca Kaliguli – Germanika, sprawował władzę trybuńską, ale w nowych okolicznościach mogło to nie wystarczać. Dynastyczna pozycja Tyberiusza Gemellusa uległa zresztą niespodziewanemu pogorszeniu. Stało się to za sprawą byłej żony Sejana Apikaty, która w napisanym przed śmiercią liście wyznała, iż stracony prefekt pretorianów był kochankiem Liwilli, i że ta zbrodnicza para doprowadziła do otrucia Druzusa Młodszego[48]. Niewierność Liwilli nasuwała pytanie – kto jest faktycznym ojcem

del culto imperial en la poesía de Honesto de Corinto, [w:] *XIV Coloquio de la AIER. Ideología y religión en el mundo romano*, red. G. Bravo, R. González Salinero, Signifer. Monografías y Estudios de Antigüedad Griega y Romana 51, Madrid-Salamanca 2017, s. 178 n.

44 Por. R.T. Scott, *Providentia Aug.*, Historia 31, 1982, s. 444 n.; J.A. Mellado Rivera, op. cit., s. 178 n.; K. Balbuza, *Aeternitas Augusti. Kształtowanie się i rozwój koncepcji wieczności w (auto)prezentacji cesarza rzymskiego (od Augusta do Sewera Aleksandra)*, Poznań 2014, s. 179 n.; R. Sajkowski, *Rola armii*, s. 33 n.

45 CIL IX nr 4209 = ILS nr 163; por. C. Cichorius, op. cit., s. 180; R.R. Rosborough, *An epigraphic commentary on Suetonius's Life of Gaius Caligula*, Ph.D. University of Pensylvania 1920, s. 17; K. Balbuza, *Aeternitas Augusti*, s. 66 n., il. 7; tejże, *Idea Aeternitas Augusti – początki i kierunek rozwoju*, Zeszyty Naukowe Centrum Badań im. Edyty Stein 15, 2016, s. 249 n., il. 3.

46 Por. C.H.V. Sutherland, *Coinage in Roman Imperial Policy, 31 B.C. – A.D. 68*, London 1951, s. 102 n.; por. P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 125 n.

47 Zob. Suet., *Cal.* 10.1; Cass. Dio LVIII 8.1, 23.1; A.A. Barrett, *Caligula: The Abuse of Power*, London-New York 2015, s. 40 n.; P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 124 n.

48 Por. Tac., *Ann.* IV 3.3–5, 8.1, 10.1–2, 11.4; Cass. Dio LVIII 11.6–7; J. Bellemore, op. cit., s. 255–266;

Tyberiusza Gemellusa? Czy był nim syn cesarza Tyberiusza, Druzus Młodszy, czy zgładzony w 31 r. w wyniku oskarżenia o *coniuratio* Sejan? Przeprowadzone śledztwo miało według starożytnych historyków potwierdzić romans prefekta pretorianów z Liwillą oraz doprowadzenie przez nich do otrucia Druzusa Młodszego, nie zakwestionowano jednak z tego powodu prawowitego pochodzenia Tyberiusza Gemellusa. Ten brak formalnej negacji nie oznaczał jednak, że nie podnoszono tej obiekcji całkowicie[49]. Nie ona jednak zdecydowała o takim a nie innym rozwoju wypadków.

Wydaje się, że w ostatnich latach swego życia Tyberiusz był bardziej wyczulony na formację najmłodszych męskich członków *domus Caesaris*. Świadczy o tym chociażby uwaga Józefa Flawiusza o poleceniu, jakie princeps wydał młodemu księciu żydowskiemu Herodowi Agryppie. Miał on być towarzyszem Tyberiusza Gemellusa, ale w tej roli wolał pozostawać u boku Kaliguli. Spotkało się to z niezadowoleniem cesarza. Z powodu dwukrotnego podania tej informacji przez Józefa Flawiusza mamy pewien dylemat z jej interpretacją. Wydarzenie to mogło mieć miejsce w 36 r., ale trudno z całą pewnością określić gdzie zaszło[50]. Przykład ten jednak pokazuje, że otoczenie princepsa swoją przyszłość wiązało ze starszym Kaligulą, Gemellus natomiast był lekceważony. Czy starszeństwo syna Germanika było tutaj jedynym powodem, to już nie jest sprawa jednoznaczna.

Przyczyn tego stanu rzeczy, jak też pewnego zbliżenia pomiędzy cesarzem Tyberiuszem a Kaligulą należy szukać nie tylko w staraniach Antonii Młodszej, Makrona czy powściągliwości w wyrażaniu swoich myśli przez najmłodszego syna Germanika, ale przede wszystkim w zbieżności (prawdziwej czy wymuszonej sytuacją, nie ma to w tym przypadku większego znaczenia) dociekań intelektualnych. Najobszerniej mówi o tym Józef Flawiusz, ale myśl ta wypływa też z innych źródeł. Kaligula miał podzielać zainteresowania antykwaryczne swojego przybranego dziadka. Autorzy starożytni, również ci piszący o szaleństwie najmłodszego syna Germanika, podkreślają zarazem jego szczególny rodzaj żywości umysłu. W czasie pobytu na Kapri, przed przejęciem władzy, obłęd Kaliguli nie dawał jeszcze poważniejszych sygnałów, natomiast inteligencja mogła być już dla wielu zauważalna[51]. Stąd też i obcowanie z nim po prostu ciekawsze. Natomiast nie posiadamy informacji o edukacji czy zainteresowaniach intelektualnych Tyberiusza Gemellusa. Nic pewnego też nie wiemy o jego rozwoju fizycznym[52]. Te istotne aspekty jego życia stanowią dla nas zagadkę.

K.T. Tadajczyk, *Sprawa Eudemosa. Odpowiedzialność karna lekarza za udział w spisku Sejana*, [w] *Salus rei publicae suprema lex. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymie*, red. A. Dębiński, H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2007, s. 339 n.; S. Ruciński, op. cit., s. 108 n.

[49] Suet., *Tib.* 62.3; Cass. Dio LVII 22.4b, LVIII 23.2; D. Hennig, op. cit., s. 38 n.; H. Lindsay, *Observations*, s. 84 n.

[50] Ioseph., *Antiq. Iud.* XVIII 166, 188 n.; zob. M. Kaplan, *Greeks and the Imperial Court, from Tiberius to Nero*, New York-London 1990, s. 250; D.R. Schwartz, *Agrippa I. The Last King of Judaea*, Texte und Studien zum antiken Judentum 23, Tübingen 1990, s. 8 n.; tenże, *Many Sources but a Single Author: Josephus's Jewish Antiquities*, [w:] *A Companion to Josephus*, red. H.H. Chapman, Z. Rodgers, Malden-Oxford-Chichester 2016, s. 39; J. Curran, *Philorhomaioi: The Herods between Rome and Jerusalem*, Journal for the Study of Judaism 45, 2014, s. 501.

[51] Ioseph., *Antiq. Iud.* XVIII 206, XIX 208 n.; por. Tac., *Ann.* XIII 3; Suet., *Cal.* 53; E.R. Parker, *The Education of Heirs in the Julio-Claudian Family*, AJPh 67, 1946, s. 42 n.

[52] Zob. A.A. Barrett, op. cit., s. 52.

Pozostaje do rozstrzygnięcia w tej części rozważań problem związku emocjonalnego cesarza Tyberiusza ze swoim naturalnym wnukiem, czy dążył on do formalnego rozstrzygnięcia kwestii sukcesji, czy zdawał się tutaj na los, czy w końcu przewidywał przyszłą śmierć Gemellusa? Rozważając te sprawy trzeba od razu zaznaczyć, iż źródła o nich mówiące są nacechowane niechęcią do Kaliguli, co z góry decyduje o charakterze ich narracji. Przykładowo Filon Aleksandryjski, który był najbliższy czasowo opisywanym wydarzeniom, miał poważne powody do zdyskredytowania najmłodszego z synów Germanika. Według tego pisarza, w ostatnim okresie panowania Tyberiusza, Kaligula popadł w podejrzenie a stary cesarz zaczął się zwracać w stronę Gemellusa. Od niechybnej zguby potomka Germanika miał uratować Makron. Zdołał on przekonać princepsa o przywiązaniu Kaliguli do Gemellusa, które gwarantował, jak też bezpieczeństwo osobiste syna Druzusa Młodszego, własną osobą. Co jednak trzeba przy Filonie zaznaczyć, pisarz ten nie głosi jednoznacznie, iż Tyberiusz widział w Gemellusie swojego wybrańca jako przyszłego cesarza. W relacji Filona na czoło wysuwa się raczej kwestia bezpieczeństwa osobistego syna Druzusa Młodszego oraz jego bliższego pokrewieństwa z princepsem[53]. Mamy również przekazy, które odnoszą się do przewidywania przyszłości przez starego cesarza. Najpełniej widzimy to u Józefa Flawiusza, według którego Tyberiusz pragnął przejęcia władzy po nim przez Gemellusa, ale zdał się w tej sprawie na wyrok losu. Chciał, aby bogowie dali mu znać, kogo powinien wyznaczyć swoim następcą. Pomimo tego, że Tyberiusz uciekł się do podstępu w celu uzyskania z ich strony odpowiedzi na korzyść naturalnego wnuka, wróżba okazała się ostatecznie niepomyślna. Stary cesarz zrozumiał, że pełne rządy przejmie Kaligula, z którego rozkazu zginie Tyberiusz Gemellus jako niebezpieczny pretendent do władzy. Nie wiadomo jednak, czy passus ten w jakimś stopniu odzwierciedla opowieści, które mogły trafić do uszu żydowskiego historyka, czy raczej stanowić ma jedynie *exemplum* zawodności ludzkich planów[54]. W innym miejscu Józef Flawiusz opowiada nam, jak to cesarz Tyberiusz pogodzony już z losem, iż jego następcą zostanie Kaligula, przestrzega tegoż, aby szanował Tyberiusza Gemellusa, który będzie dla niego podporą. Przypomina mu o łączących ich więzach pokrewieństwa i że niebezpiecznie jest żyć władcom w osamotnieniu. Wszelki gwałt zadany tym prawom spotka się z zemstą bogów. Z dalszej wypowiedzi Józefa Flawiusza wynika, iż Kaligula przyrzekł zastosować się do tych zaleceń. W późniejszym jednak czasie, zgodnie zresztą z przepowiednią cesarza Tyberiusza, po uzyskaniu władzy

---

[53] Philo, *In Flaccum* 11–12, *De Legatione ad Caium* 24, 33 n., 58; F. de Visscher, *La politique dynastique sous le règne de Tibère*, [w:] *Synteleia Vincenzo Arangio-Ruiz*, red. A. Guardino, L. Labruna, Biblioteca di Labeo 2, t. 1, Naples 1964, s. 62; P.W. van der Horst, *Philo's Flaccus. The First Pogrom. Introduction, translation, and commentary*, Philo of Alexandria Commentary Series 2, Leiden-Boston 2003, s. 102 n.; A.A. Barrett, op. cit., s. 44.

[54] Ioseph., *Antiq. Iud.* XVIII 211 n.; por. D. Potter, *Prophets and Emperors: Human and Divine Authority from Augustus to Theodosius*, Cambridge MA-London 1994, s. 159 n.; D. Woods, *Tiberius on Caligula the Snake and Other Contextual Problems*, Arctos 41, 2007, s. 122 n.; W. den Hollander, *Josephus, the Emperors, and the City of Rome. From Hostage to Historian*, Ancient Judaism and Early Christianity 86, Leiden-Boston 2014, s. 228 n.; A. Free, *Beobachtungen zu den Büchern 18–20 der Antiquitates Iudaicae des Flavius Josephus*, Klio 99, 2017, s. 599 n.

zgładził swojego krewnego a wkrótce sam został zabity[55]. W podobnym tonie utrzymane są relacje Tacyta i Kasjusza Diona. Według tych autorów Tyberiusz proroczo przewidział, że Kaligula zabije Gemellusa. W pełnym tragizmu opisie przedstawia to Tacyt w końcowych partiach VI księgi *Annales*. Kiedy stary cesarz ze łzami w oczach przytulił Tyberiusza Gemellusa, Kaligula miał wówczas z wyraźną niechęcią spojrzeć na swojego młodszego krewnego. Wówczas princeps zwrócił się do syna Germanika z następującymi słowami – „*Zabijesz – rzekł – jego ty, a ciebie zabije kto inny*"[56]. Czy takie słowa faktycznie padły, czy tylko stanowiły produkt swoistego folkloru, który karmił się domysłami, co dzieje się na niedostępnym dworze cesarskim? Tego nie jesteśmy w stanie stwierdzić[57]. Prawdopodobnie cała ta tradycja została zredagowana dopiero po śmierci Kaliguli[58]. Wiemy, że Tyberiusz znany był ze swojej umiejętności przepowiadania przyszłych wydarzeń. Ćwiczył się w tej sztuce przez wiele lat[59]. Co szczególnie godne tutaj podkreślenia, to odsłonięcie przyszłości miało potęgować objawy współczucia u stojącego nad grobem władcy wobec jego naturalnego wnuka, którego miał przytulać i boleć nad jego losem. Nie jesteśmy w stanie zweryfikować tych informacji. Łączą one w sobie dwie tradycje: niechęć do Kaliguli i jego okrucieństwa oraz wspominaną również przy innych okazjach umiejętność przewidywania przez Tyberiusza przyszłości (*divinatio*). Mieszczą się też w ramach toposu literackiego lubującego się w zajrzeniu do serca tyrana, za jakiego uważany był następca Augusta[60]. Ciekawe są natomiast relacje antycznych autorów

---

[55] Ioseph., *Antiq. Iud.* XVIII 219 n.; D.W. Hurley, *An historical and historiographical commentary on Suetonius' Life of C. Caligula*, American classical studies 32, Atlanta 1993, s. 47.

[56] Tac., *Ann.* VI 46.4; por. Cass. Dio LVIII 23.3; zob. też Ioseph., *Antiq. Iud.* XVIII 221 n. Tekst polski podaję za Tacyt, *Dzieła*, tłum. S. Hammer, t. 1, Warszawa 1957.

Scena ta przypomina opis ostatnich dni rządów Klaudiusza zawarty u Tacyta i Swetoniusza. W relacji autora *Annales* wpływowy wyzwoleniec Narcyz obejmuje naturalnego syna cesarza – Brytanika i modli się, aby ten jak najszybciej osiągnął wiek męski. Z kolei według Swetoniusza, Klaudiusz objąwszy serdecznie Brytanika, miał zaręczyć, iż wycofa się z niekorzystnych dla niego decyzji. Obrazy te należy widzieć w świetle wcześniejszej adopcji syna Agryppiny Młodszej, Nerona, który jako starszy od Brytanika miał z tego powodu duże szanse na objęcie władzy cesarskiej, co ostatecznie stało się faktem, zob. Tac., *Ann.* XII 65; Suet., *Div. Claud.* 43; D. Flach, *Tacitus in der Tradition der Antiken Geschichtsschreibung*, Hypomnemata 39, Göttingen 1973, s. 177; E. Keitel, *Tacitus on the Deaths of Tiberius and Claudius*, Hermes 109, 1981, s. 211 n.; por. A.B. Bosworth, *Mountain and Molehill? Cornelius Tacitus and Quintus Curtius*, Classical Quarterly (dalej CQ) 54, 2004, s. 553.

[57] Zob. Z. Yavetz, *Tiberius. Der traurige Kaiser. Biographie*, aus dem Hebr. D. Ajchenrand, München 1999, s. 166 n., 181. Wiemy, że Gemellus przez ostatni okres życia cesarza Tyberiusza przebywał u boku dziadka na Kapri i w Kampanii, ale nie potrafimy określić dokładnie od jakiego było to momentu. Być może od początku 32 r., czyli od czasu śmierci jego matki Liwilli. Nie wiemy też, czy był to pobyt stały, czy przerywany dłuższymi wyjazdami do Rzymu, zob. Ioseph., *Antiq. Iud.* XVIII 205 n.; Tac., *Ann.* VI 46.4; G.W. Houston, *Tiberius on Capri*, Greece & Rome 32, 1985, s. 183 n., przyp. 32 ze str. 195; A. Bernecker, op. cit., s. 79.

[58] E. Meise, *Untersuchungen zur Geschichte*, s. 54; por. C. Questa, *Studi sulle fonti degli Annales di Tacito*, 2 wyd., Roma 1967, s. 133 n.

[59] Zob. W.M. Hayes, *Tiberius and the Future*, Classical Journal 55, 1959, s. 2 n.

[60] Por. M. Baar, op. cit., s. 26 n.; E. Keitel, *The Non-Appearance of the Phoenix at Tacitus "Annals" 6.28*, AJPh 120, 1999, s. 435 n., 439; L. Landolfi, *Un'adozione difficile. Tiberio, Caligola e la legittimazione del nuovo princeps*, [w:] *Die Legitimation der Einzelherrschaft im Kontext der Generationenthematik*, red. T. Baier, Beitrage zur Altertumskunde 251, Berlin-New York 2008, s. 116 n. Zob. też B.M. Levick, *A Cry from the Heart from Tiberius Caesar?*, Historia 27, 1978, s. 95–101.

o niespotykanej wcześniej u cesarza Tyberiusza wrażliwości. Przez całe życie starał się on bowiem być twardym wobec siebie i innych. Schyłek dożywanych dni, chociaż w niektórych momentach, wyzwalał go z zarzucanego mu nieustannego udawania (*dissimulatio*)[61].

Jakkolwiek przekaz płynący z większości źródeł jest zgodny, że Tyberiuszowi jako następca byłby bliższy jego naturalny wnuk[62], to jednak nie wyznaczył go oficjalnie na tym stanowisku. Nie zadbał też o wprowadzenie syna Druzusa Młodszego w dorosłe życie, czy tym bardziej obowiązki publiczne. Nawet biorąc pod uwagę młody wiek Tyberiusza Gemellusa, takie zachowanie princepsa wobec niego bardzo kontrastowało z postępowaniem w podobnej sytuacji Augusta w stosunku do jego wnuków Gajusza i Lucjusza[63]. Być może więc stary cesarz w chwili podejmowania decyzji o sukcesji opowiedział się za Kaligulą[64]. Przyczyny tego stanu rzeczy mogły być różne: starszeństwo Kaliguli, jego inteligencja, bliższe pokrewieństwo z Augustem, popularność Germanika i jego rodziny. Taki sposób rozstrzygnięcia sukcesji byłby zgodny z narracją Kasjusza Diona i w jakiejś mierze Tacyta[65]. Ostatecznie wiemy, że Tyberiusz nie desygnował jednego następcy, a dwóch w osobach Kaliguli i Tyberiusza Gemellusa. Decyzja ta, podjęta prawdopodobnie w 35 r., wynikała z zainicjowanej przez Augusta praktyki wyznaczania po dwóch pretendentów do najwyższej władzy, formalnie jako dziedziców majątku zmarłego princepsa. W ten sposób można było pogodzić republikańską tradycję wyboru najlepszego kandydata przez obywateli (tutaj reprezentowanych przez senat) z logiką władzy jednoosobowej, którą narzucał pryncypat jako nowa forma ustrojowa[66]. Odzwierciedleniem równej pozycji dynastycznej Kaliguli i Tyberiusza Gemellusa jest wystawiona bezpośrednio

---

[61] Kasjusz Dio uważa jednak, że Tyberiusz wybrał Kaligulę jako następcę przewidując, że będąc od niego gorszym cesarzem przesłoni jego własne zbrodnie, zob. Cass. Dio LVIII 23.3–4; C. Davenport, C. Mallan, *Hadrian's adoption speech in Cassius Dio's Roman History and the problems of imperial succession*, AJPh 135, 2014, s. 648 n. Odnośnie zarzucanego Tyberiuszowi w źródłach, szczególnie przez Tacyta, udawania (*dissimulatio*) zob. C. Zecchini, *La tabula Siarensis e la dissimulatio di Tiberio*, ZPE 46, 1986, s. 23 n.; M. Sordi, *Dissimulatio nella Roma imperiale: tra Tiberio e Simmaco*, Annali di Scienze Religiose 4, 2011, s. 15 n.

[62] Ioseph., *Antiq. Iud.* XVIII 211 n.; Tac., *Ann.* VI 46.1; Suet., *Cal.* 19.3; por. Philo, *Leg.* 29. Zob. też E. Meise, *Untersuchungen zur Geschichte*, s. 51 n.

[63] Por. M.H. Dettenhofer, *Gaius' populare Willkürherrschaft*, Latomus 61, 2002, przyp. 16 ze str. 647.

[64] Por. Ioseph., *Antiq. Iud.* XVIII 219 n.; Suet., *Cal.* 12.1; Cass. Dio LVIII 23.2 n.; J.W. Humphrey, *An historical commentary on Cassius Dio's Roman history, Book 59 (Gaius Caligula)*, Ph.D. University of British Columbia 1976, s. 35 n.; A. Mlasowsky, op. cit., s. 362.

[65] Cass. Dio LVII 22.4b, LVIII 8.1, 23.1–4; por. Tac., *Ann.* VI 46.1; Aurelius Victor, *Liber de caesaribus* 3, 3–5; A.M. Dabrowski, *Problems in the tradition about the principate of Gaius*, Ph.D. University of Toronto 1972, s. 123 n.; R. Seager, op. cit., s. 205 n.; A.A. Barrett, op. cit., s. 53; A. Winterling, *Caligula. A Biography*, tr. D.L. Schneider, G.W. Most, P. Psoinos, Berkeley-Los Angeles-London 2011, s. 49 n.; A.J. Woodman, *The Annals of Tacitus. Books 5 and 6*, Cambridge Classical Texts and Commentaries 55, Cambridge 2017, s. 272.

[66] Suet., *Tib.* 76, *Cal.* 14.1; Dio LIX.1.1; por. J.P.V.D. Baldson, *The Emperor Gaius (Caligula)*, Oxford 1934 (wznowienie z 1964), s. 16; D. Timpe, *Untersuchungen zur Kontinuität des frühen Prinzipats*, Historia: Einzelschriften 5, Wiesbaden 1962, s. 57; E. Kornemann, *Doppelprinzipat*, s. 47 n.; A. Garzetti, op. cit., s. 72; H. Bellen, *Die 'Verstaatlichung' des Privatvermögens der römischen Kaiser im 1. Jahrhundert n. Chr.*, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt (dalej ANRW) II 1, 1974, s. 94; P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 132; zob. też F. de Visscher, *La politique dynastique*, s. 61; B.M. Levick, *Tiberius*, s. 206 n.; M.H. Dettenhofer, op. cit., s. 646 n.

przed śmiercią cesarza Tyberiusza (35–36 r.) inskrypcja z Tarkwinii. Ta dedykacja dla Jowisza i Junony ufundowana została *pro salute* princepsa oraz dwóch jego wnuków[67].

Jeśli jednak przyjmujemy, że decyzja o sukcesji zapadła ostatecznie w 35 r., to pozostają nam jeszcze dwa lata do śmierci princepsa Tyberiusza. Te dwa lata w okresie dorastania młodzieńców to bardzo dużo, zwłaszcza w przypadku Gemellusa, który zapewne w tym czasie zmężniał i tym samym konieczność nadania mu *toga virilis* mogła stawać się dla cesarskiego otoczenia coraz bardziej oczywista. Zwrócić też należy uwagę na obecną zawsze u Tyberiusza drażliwość co do uszanowania jego osoby. Podobnych przypadków, jak wzmiankowany przez Tacyta i Kasjusza Diona, gdzie Makron obraca się w kierunku przyszłego słońca[68], czyli Kaliguli, było z pewnością więcej. Wszystkie one musiały wywoływać rozdrażnienie u starego princepsa. Stąd też być może mają rację Filon z Aleksandrii i Swetoniusz, którzy dają do zrozumienia, że bezpośrednio przed śmiercią następca Augusta chciał zmienić swoją wolę w kwestii sukcesji[69]. Poszlaką byłyby tutaj uporczywe pogłoski, iż Makron przyspieszył zgon starego cesarza[70]. Sam Tyberiusz zawsze cieszył się dobrym zdrowiem i co prawda w chwili zgonu miał już 78 lat, ale na rok przed śmiercią jego przyjaciel a zarazem astrolog Trazyllus przepowiedział mu, że przeżyje jeszcze jedno dziesięciolecie. Princeps miałby więc sporo czasu na rozwiązanie kwestii następstwa władzy. W takiej sytuacji, jak sugeruje Barbara Levick, Tyberiusz Gemellus mógłby w 38 r. być uznanym za pełnoletniego, zaś w 41 r. uzyskałby kwesturę. Tym samym jego szanse na sukcesję wydatnie by się zwiększyły[71]. Kwestię tę dodatkowo gmatwa informacja Józefa Flawiusza, że swoją decyzję o następstwie na korzyść Kaliguli ogłosił Tyberiusz na kilka dni przed śmiercią[72]. Nie wiemy, czy tak faktycznie było, czy informacja żydowskiego historyka czerpie z propagandy Makrona rozsiewanej bezpośrednio po zgonie starego cesarza.

Przy tej okazji można jeszcze raz odnieść się do składu grupy, która pracowała na rzecz następstwa Kaliguli. Informacje zawarte u Filona Aleksandryjskiego, Józefa Flawiusza i Swetoniusza przekonują nas o dużym poparciu wśród szerokich rzesz społeczeństwa dla syna Germanika w momencie przejmowania przez niego władzy[73]. Jednak to nie ogół mieszkańców imperium podejmował decyzje. Ten przywilej a zarazem brzemię należało do samego cesarza Tyberiusza oraz w jakiejś mierze jego najbliższego otoczenia. W tej grupie, obok Makrona, ważne miejsce zajmował Trazyllus. Wspomniany już tutaj Conrad Cichorius twierdził, że żona prefekta pretorianów, a zarazem kochanka Kaliguli, Ennia Trazylla ‚była wnuczką słynnego astrologa[74]. To powiązanie rodzinne miało zadecydować

[67] AE 2008, s. 231 n., nr 524a.

[68] Tac., *Ann.* VI 46.4; Cass. Dio LVIII 28.4. Por. Plutarchus, *Pompeius* XIV 3.

[69] Philo, *Flacc.* 12, *Leg.* 24, 33 n., 58; Suet., *Tib.* 62.3; zob. A.A. Barrett, op. cit., s. 51 n.

[70] Tac., *Ann.* VI 50.5; Suet., *Tib.* 73.2; *Cal.* 12.2; Cass. Dio LVIII 28.3; Aurel. Vict., *Caes.* 3, 1; por. Philo, *Flacc.* 13, *Leg.* 24, 33 n.

[71] B.M. Levick, *Tiberius*, s. 209 n. O przepowiedni Trazyllusa wspominają Kasjusz Dio i Swetoniusz – Cass. Dio LVIII 27.3; Suet., *Tib.* 62.3. Znakomity stan zdrowia Tyberiusza – Suet., *Tib.* 68.

[72] Ioseph., *Antiq. Iud.* XVIII 224.

[73] Philo, *Leg.* 11-13; Ioseph., *Antiq. Iud.* XVIII 224 n.; Suet., *Cal.* 13–15.

[74] C. Cichorius, op. cit., s. 391 n.; zob. też Philo, *Leg.* 39–40; Tac., *Ann.* VI 45.3; Suet., *Cal.* 12.2, 26.1;

o tym, iż bezpośrednio przed swoją śmiercią w 36 r. Trazyllus wprowadził w błąd Tyberiusza w kwestii pozostałych mu do przeżycia lat. W innej rozmowie miał przekonywać princepsa, który skłaniał się ku Gemellusowi, że osiągnięcie władzy najwyższej przez Kaligulę jest równie niemożliwe jak przejechanie przez niego konno zatoki Baje. Zapewnienie to miało przyczynić się do ocalenia Kaliguli i przejęcia przez niego rządów po śmierci starego cesarza[75].

Dysponujemy szeregiem przedstawień ikonograficznych, które ukazują nam Tyberiusza Gemellusa samego bądź z innymi członkami rodziny cesarskiej. Niestety, wiele z tych portretów nie może być z całą pewnością przypisana synowi Druzusa Młodszego. Mamy też kłopoty z ich datowaniem[76]. Takim przykładem niepewnej identyfikacji jest główka z Albano[77]. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w przypadku głowy z Ny Carlsberg Glyptothek[78]. Brak też pewności, czy posąg Tyberiusza Gemellusa znajdował się w grupie statuarycznej z Béziers (*Baeterrae*)[79]. Z większym zdecydowaniem badacze wypowiadają się w przypadku popiersia z Luni. Odkryta w tzw. „domu fresków" rzeźba Tyberiusza Gemellusa znajdowała się w sferze kultowej (*sacellum*). Stanowić ma ona świadectwo lojalności właściciela domu wobec panującej dynastii[80]. Trudno natomiast stwierdzić, czy statua lub też inna forma wyobrażenia Tyberiusza Gemellusa znalazła się na pośmiertnym łuku wystawionym ku czci jego ojca – Druzusa Młodszego. Możemy tak przypuszczać poprzez analogię do umieszczenia w podobnej sytuacji na łuku honorującym Germanika dzieci tego wodza. Były one jednak starsze

Cass. Dio LVIII 28.4; F.H. Cramer, *Astrology in Roman Law and Politics*, Memoirs of the American Philosophical Society 37, Philadelphia 1954, s. 82, 95, 99, 103 n., 107 n.; R.A. Bauman, *Lawyers and Politics in the Early Roman Empire. A study of relations between the Roman jurists and the emperors from Augustus to Hadrian*, Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte 82, München 1989, s. 74 n.

75 Cass. Dio LVIII 27.3; Suet., *Tib.* 62.3, *Cal.* 19.3; F.H. Cramer, op. cit., s. 95, 106 n.; C. Kostopoulos, *The stars and the emperors: astrology and politics in Julio-Claudian Rome*, Ph.D. University of Wisconsin-Madison 2004, s. 171 n. O powodach budowy przez Kaligulę mostu przez zatokę Baje, ale podając inne przyczyny jego powstania, pisze też Józef Flawiusz, zob. *Antiq. Iud.* XIX 5 n.

76 Por. E. Espérandieu, *Recueil général des bas-reliefs de la Gaule romaine*, t. 2, Paris, 1908, s. 64, nr 957; F. Salviat, D. Terrer, *Un portrait officiel à Narbonne: Agrippa Postumus?*, Revue Archéologique de Narbonnaise 13, 1980, s. 69 n., il 4; M. Hofter, *Porträt*, [w:] *Kaiser Augustus und die verlorene Republik*. Eine Ausstellung im Martin-Gropius-Bau, Berlin, 7. Juni – 14. August 1988, red. M.R. Hofter, Berlin 1988, s. 331.

77 Por. G. Calcani, *Il presunto ritratto di Tiberio Gemello al Museo Civico di Albano*, Bollettino d'Arte 32, 2016, s. 1 n.

78 J. Pollini, *A Pre-Principate Portrait of Gaius (Caligula)?*, Journal of the Walters Art Gallery 40, 1982, s. 7; por. Z. Kiss, op. cit., s. 58 n., il. 130-131.

79 Zob. A.-K. Massner, *Bildnisangleichung: Untersuchungen zu Entstehungs- und Wirkungsgeschichte der Augustusporträts (43 v. Chr.-68 n. Chr.)*, Das römische Herrscherbild IV, Berlin 1982, s. 57 n.; S.E. Wood, op. cit., s. 71 n.; por. C.B. Rose, op. cit., s. 126 n., nr 52.

80 Zob. C. Saletti, *I cicli statuari giulio-claudi della Cisalpina. Presenze, ipotesi, suggestioni*, Athenaeum 81, 1993, s. 375; M. Bassani, *Strutture architettoniche a uso religioso nelle domus e nelle villae della Cisalpina*, [w:] *Religionem significare. Aspetti storico-religiosi, strutturali, iconografici e materiali dei sacra privata*, red. M. Bassani, F. Ghedini, Antenor Quaderni 19, Roma 2011, s. 114 n., 127 n.; M. Pérez Ruiz, *Un emperador en el larario. Reformas religiosas en época de Augusto y su repercusión en la ritualidad doméstica*, [w:] *Tarraco Biennal. Actes: 2on Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. August i les províncies occidentals: 2000 aniversari de la mort d'August*, red. J. López Vilar, t. 1, Tarragona 2015, s. 96.

w momencie powstawania upamiętnienia niż syn Druzusa Młodszego[81]. Na lata 32–33 lub 35–37 datowany jest semis z Koryntu, na którego awersie przedstawiony jest Pegaz, zaś na rewersie widzimy zwrócone ku sobie głowy Kaliguli i Tyberiusza Gemellusa. Ukazani są tutaj zapewne jako oczekiwani sukcesorzy władzy cesarskiej[82]. Pomimo zgłoszonych obiekcji wobec takiej identyfikacji postaci, wydaje się, iż powinniśmy przy niej pozostać[83]. Być może Tyberiusz Gemellus przedstawiony jest też osobno na monecie wybitej w Filadelfii (Neocaesarea) w Lidii. Atrybucja ta jest jednak niepewna[84]. Promocja następców princepsa Tyberiusza odbywała się w tym czasie także poprzez przypomnienie emisjami monetarnymi ich ojców – Germanika i Druzusa Młodszego, którzy opinii publicznej byli ze zrozumiałych względów lepiej znani niż ich młodzieńczy synowie[85]. Nie ma natomiast jasności, czy Tyberiusz Gemellus pełnił honorowe funkcje w miastach Italii, czy prowincjach. Preferowana swego czasu przez Michaela Granta hipoteza, że był on duumwirem w Pestum, wywołuje pewne zastrzeżenia[86].

Cesarz Tyberiusz zmarł 16 marca 37 r. w Misenum w Kampanii. Tam też od razu gwardia pretoriańska pozdrowiła Kaligulę jako nowego imperatora. Wieść o tych wydarzeniach szybko dotarła do stolicy. 18 marca senat w Rzymie ogłosił Kaligulę imperatorem, natomiast prawdopodobnie 28 marca lub dzień albo dwa dni później uznał go jedynym spadkobiercą, obalając w ten sposób wolę zmarłego princepsa[87]. Uzasadniano to brakiem pełni władz umysłowych nieboszczyka,

---

81 Por. *Tabula Siarensis* I 18-21 (*Tabula Siarensis. Senatus consultum de honoribus meritis Germanici Caesaris | Uchwała senatu rzymskiego w sprawie uhonorowania zasług Germanika Cezara*, przeł. i kom. T. Fabiszak, M. Idczak, P. Sawiński, red. T. Fabiszak, Fontes Historiae Antiquae 2, Poznań 2001); Tac., *Ann.* IV 9.2; W.D. Lebek, *Die postumen Ehrenbögen und der Triumph des Drusus Caesar (CIL VI 31200 b col. I, 1–4; Tac. ann. 4,9,2)*, ZPE 78, 1989, s. 83 n.; tenże, *Ehrenbogen und Prinzentod: 9 v.Chr. –23 n.Chr.*, ZPE 86, 1991, s. 54 n.; F. Bianchi, P.L. Tucci, *Alcuni esempi di riuso dell'antico nell'area del circo Flaminio*, MEFRA 108, 1996, s. 45; P. Sawiński, *Łuki triumfalne i honoryfikacyjne jako forma uczczenia członków rodziny cesarskiej w okresie pryncypatu Augusta i Tyberiusza*, Meander 69, 2014, s. 126 n., 133 n.

82 RPC t. I, s. 253, nr 1171; D.L. Vagi, op. cit., t. 2, s. 248, nr 479; S. Heijnen, *The Greek Past and Roman Present: Coinage and Local Identity in Early Roman Corinth*, Post Hole 49, 2017, s. 19 n.; J. Geranio, op. cit.

83 Identyfikacja młodzieńców ukazanych na monecie z Koryntu jako Kaliguli i Tyberiusza Gemellusa została zakwestionowana przez C.J. Howgego, *After the colt has bolted: a review of Amandry on Roman Corinth*, Numismatic Chronicle 149, 1989, s. 202 n. Sceptycyzm ten nie spotkał się jednak z uznaniem innych badaczy, por. M.E. Hoskins-Walbank, *Evidence for the imperial cult in Julio-Claudian Corinth*, [w:] *Subject and ruler: The cult of the ruling power in classical antiquity. Papers presented at a conference held in the University of Alberta on April 13-15, 1994, to celebrate the 65 th anniversary of Duncan Fishwick*, red. A. Small, Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series Number 17, Ann Arbor 1996, s. 213.

84 Zob. H. Jucker, *Die Prinzen des Statuenzyklus aus Velleia. Umfang und Datierung des Stiftung des L. Calpurnius Piso*, JDAI 92, 1977, s. 235, il. 21; D.L. Vagi, op. cit., t. 2, s. 248, nr 480; por. RPC t. I, s. 493, nr 3017.

85 V. Saladino, *Iscrizioni Latine di Roselle (II)*, ZPE 39, 1980, s. 224; A. Mlasowsky, op. cit., s. 363 n. Pogląd ten odrzuca Paweł Sawiński, zob. *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 126.

86 M. Grant, *Aspects of the Principate of Tiberius. Historical Comments on the Colonial Coinage Issued Outside Spain*, Numismatic Notes and Monographs 116, New York 1950, s. 3, nr 8, s. 26 n., 35, 101 n., il. I 12. Por. RPC t. I, s. 160, nr 611; A. Banti, L. Simonetti, *Corpus Nummorum Romanorum*, t. 10: *Tiberio a Druso*, Firenze 1976, s. 233, nr 45; C.J. Howgego, op. cit., s. 203.

87 Philo, *Leg.* 8 n., 58; Suet., *Cal.* 14.1; Cass. Dio LIX 1.2-4; *Fasti Ostienses* – Small. s. 28, nr 31; J. Edmondson, op. cit., s. 132 n.

w momencie kiedy testament był sporządzany. Grunt w senacie dla podjęcia takiej decyzji przygotował zapewne Makron oraz inni zwolennicy Kaliguli[88]. Nie ma pełnej jasności na jakiej podstawie prawnej zdecydowano się na unieważnienie woli zmarłego, tym bardziej, że formalnie dotyczyła ona kwestii majątkowych[89]. Widocznie w senacie przeważyła opinia, że własność cesarza, jak też jego klientela, są sprawą publiczną[90]. Wiodącą rolę w podjęciu takiej decyzji mieli konsulowie, zwłaszcza Gnejusz Acerroniusz Prokulus[91]. Zaznaczyć tutaj jednak trzeba, że Kaligula sumiennie wypełnił legaty spadkowe testamentu Tyberiusza, aczkolwiek uczynił to we własnym imieniu. Wypłacił też sumy wynikające z zapisów Julii Augusty, które wcześniej, bezpośrednio po jej śmierci w 29 r., nie zostały zrealizowane. Jedynym pokrzywdzonym pozostawał w tym wypadku Tyberiusz Gemellus[92]. Nowy princeps mógł liczyć na poparcie gwardii pretoriańskiej gwarantowane przez osobę jej prefekta Makrona. Ogłoszenie przez żołnierzy już w momencie śmierci Tyberiusza a następnie 18 marca przez senat Kaliguli imperatorem warunkowało decyzje podjęte pod koniec marca[93]. Pomimo zapewnienia sobie w chwili sukcesji władzy przez Kaligulę zdecydowanej przewagi nad Tyberiuszem Gemellusem, tego drugiego nie można było całkowicie pominąć przy kreowaniu nowej konstelacji politycznej. Jak wspomniano już to wyżej, w schyłkowym okresie pryncypatu Tyberiusza, obaj jego wnukowie prezentowani byli jako sukcesorzy. Podobnie sytuacja przedstawia się z testamentem zmarłego cesarza. Można go było unieważnić, ale nie ukryć, bowiem fakt jego istnienia oraz ogólne zawarte w nim postanowienia były znane większej grupie senatorów[94]. Kaligula, doprowadzając do częściowego obalenia testamentu Tyberiusza, wskazywał, że Tyberiusz Gemellus jest niepełnoletni i jako taki winien znajdować się pod opieką pedagogów[95]. Polecił go jednak senatowi, podobnie jak innych członków *domus Caesaris*. Podobną narrację wydarzeń przejęły też ośrodki prowincjonalne. Widzimy to na przykładzie dwóch przysiąg lojalności złożonych wkrótce po zmianie władzy cesarskiej. Zostały one uwiecznione w postaci epigraficznej.

---

88 Suet., *Cal.* 14.1; Cass. Dio LIX 1.1–2; zob. też Suet., *Tib.* 76; E. Kornemann, *Tiberius*, München 1960, s. 192 n.; J. Edmondson, op. cit., s. 133 n.; H. Lindsay, *Suetonius Caligula*, Bristol 1993, s. 77; M.H. Dettenhofer, op. cit., s. 649.

89 H. Castritius, *Der römische Prinzipat als Republik*, Historische Studien 439, Husum 1982, s. 91; A.A. Barrett, op. cit., s. 73 n.; D. Wardle, *Suetonius' Life of Caligula. A Commentary*, Collection Latomus 225, Bruxelles 1994, s. 152 n. Zob. też P. Grenade, *Essai sur les origines du principat. Investiture et renouvellement des pouvoirs impériaux*, Bibliothèque des Écoles Française d'Athènes et de Rome 197, Paris 1961, s. 275 n., 285 n.

90 Por. H. Bellen, op. cit., s. 95 n.

91 Zob. Cass. Dio LIX 1.2; por. Tac., *Ann.* VI 45.5, Suet., *Tib.* 73.1; R.A. Bauman, op. cit., s. 120 n.; P. Buongiorno, *Materiali per una palingenesi dei senatus consulta dell'età di Caligola (37–41 d.C.)*, Quaderni Lupiensi di Storia e Diritto 6, 2016, s. 99 n.

92 Zob. Suet., *Cal.* 16.3; Cass. Dio LIX 2.1–4; J.P.V.D. Baldson, op. cit., s. 26; D.W. Hurley, op. cit., s. 57 n. Odnośnie braku realizacji przez Tyberiusza zapisów testamentowych Julii Augusty, zob. Tac., *Ann.* V 1.4; Suet., *Tib.* 51.2, *Galba* 5.2; Cass. Dio LVIII 2.3a.

93 Por. Philo, *Leg.* 58; *Fasti Ostienses* – Small. s. 28, nr 31; L. Lesuisse, *La nomination de l'empereur et le titre d'«Imperator»*, L'Antiquité Classique 30, 1961, s. 420 n.; A. Ferrill, *Caligula: emperor of Rome*, London 1991, s. 92 n.; P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 133.

94 M.H. Dettenhofer, op. cit., s. 647.

95 Philo, *Leg.* 26; Cass. Dio LIX 1.2.

W Assos przyrzeczono wierność Kaliguli i całemu jego domowi, natomiast w datowanej na 11 maja 37 r. przysiędze z Aritium wymieniony jest sam princeps. W tym drugim przypadku nie ma więc miejsca nawet na zawoalowaną próbę uczynienia miejsca dla Tyberiusza Gemellusa jako współwładcy[96]. Takie rozstrzygnięcie spraw następstwa władzy nie oznaczało jednak, że wszyscy musieli być z niego zadowoleni. Istniała z pewnością grupa uznająca, iż odsunięcie od władzy Tyberiusza Gemellusa jest niezgodne z ostatnią wolą zmarłego cesarza i krzywdzące dla jego naturalnego wnuka[97]. Ludzie ci byli jednak w mniejszości i nie tworzyli zwartego stronnictwa. Nie wydaje się też, aby zdecydowani byli w tym momencie na radykalne działania.

Ryc. 3. Awers i rewers monety z Koryntu z przedstawieniem Pegaza (awers) oraz zwróconymi ku sobie Kaligulą i Tyberiuszem Gemellusem (rewers) [98]

Kaligula już u progu swoich rządów doprowadził do uznania Tyberiusza Gemellusa za pełnoletniego[99]. Syn Druzusa Młodszego miał wówczas 18 lat. W warunkach domu cesarskiego było to dosyć późno, ale pamiętać trzeba, że cesarz Tyberiusz w ostatnich latach swojego życia nie spieszył się z dopełnieniem tego obrzędu. Przykładowo, sam Kaligula włożył *toga virilis* mając 19 lat[100]. Intrygującym posunięciem nowego princepsa była adopcja Tyberiusza Gemellusa. Większość badaczy sądzi, że dokonana została poprzez *adrogatio*, dzięki czemu adoptowany, który wcześniej nie podlegał niczyjej władzy ojcowskiej (*sui iuris*), wraz ze swoim majątkiem przechodził pod władzę ojcowską (*patria potestas*) adoptującego. Według Swetoniusza do przysposobienia Tyberiusza Gemellusa doszło

---

[96] *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, red. G. Lafaye, t. 4, Paris 1927, s. 91 n., nr 251 = Small. s. 29, nr 33; CIL II nr 172 = ILS nr 190 = Small. s. 28, nr 32; P. Herrmann, *Der römische Kaisereid. Untersuchungen zu seiner Herkunft und Entwicklung*, Hypomnemata 20, Göttingen 1968, s. 14 n., 50 n., 105 n.; G. Rowe, *Princes and Political Cultures. The New Tiberian Senatorial Decrees*, Ann Arbor 2002, s. 136 n.; P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 189 n.

[97] J.P.V.D. Baldson, op. cit., s. 16 n.

[98] Podaję za J. Geranio, op. cit.

[99] Suet., *Cal*. 15.2; Cass. Dio LIX 8.1.

[100] Suet., *Cal*. 10.1; D. Kienast, op. cit., s. 85.

bezpośrednio po uznaniu go za pełnoletniego[101]. Filon Aleksandryjski sytuuje to wydarzenie później, już po ciężkiej chorobie i wyzdrowieniu Kaliguli. Według żydowskiego pisarza świadkami adopcji byli urzędnicy, wobec których Kaligula uzasadnił swoją decyzję koniecznością kurateli nad Tyberiuszem Gemellusem[102]. Zdziwienie wywołuje mała różnica wieku pomiędzy adoptowanym (18 lat) a adoptującym (25 lat). Dla wielu badaczy było to pośrednim dowodem na niedojrzałość Gemellusa. Ponadto zarówno adoptujący, jak też adoptowany posiadali równy względem siebie status rodzinny jako wnukowie cesarza Tyberiusza – Tyberiusz Gemellus jako wnuk naturalny, natomiast Kaligula poprzez adopcję jego ojca Germanika przez Tyberiusza. Co więcej, są oni w źródłach określani jako bracia[103]. Niektórzy uczeni utrzymują, że przysposobienie Tyberiusza Gemellusa przez Kaligulę planowano już wcześniej a nadanie synowi Druzusa Młodszego *toga virilis* było jedynie wstępem do niego[104]. Podkreśla się również, iż adopcja stanowiła sposób na utrzymywanie przez Kaligulę kontroli nad Gemellusem. Tym samym jednak pośrednio wskazywała na niego jako kolejnego cesarza[105]. Stąd też podejrzenia, iż polecenie adopcji zawarte było w testamencie Tyberiusza[106], co należy tutaj odrzucić. Trzeba jednak przy tym zauważyć, że po śmierci poprzedniego władcy Kaligula stał się nie tylko princepsem, ale też stanął na czele *domus Caesaris*. Spoczęła więc na nim odpowiedzialność za całą dynastię, w tym też za Gemellusa. Funkcji tej nie mógł pełnić Klaudiusz, brat Germanika, jedyny w tym czasie w pełni dojrzały przedstawiciel rodziny cesarskiej (należał do *gens Claudia* a nie *gens Iulia* jak nowy cesarz i Gemellus, uznawany był za nie nadającego się do działalności publicznej), stąd też w roli opiekuna pozostawał tylko Kaligula. Adopcję należy też widzieć w kontekście przejęcia przez nowego

[101] Suet., *Cal.* 15.2; zob. też Cass. Dio LIX 1.3, 8.1; D.W. Hurley, op. cit., s. 49 n.; P. Buongiorno, op. cit., s. 112 n.

[102] Philo, *Leg.* 26 n.; E.M. Smallwood, *Philonis Alexandrini legatio ad Gaium. Edited with an introduction, translation and commentary*, 2 wyd., Leiden 1970, s. 174 n.; P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 134.

[103] Philo, *Leg.* 26; Suet., *Cal.* 15.2, 23.3, 29.1; por. Cass. Dio LIX 8.2; D.W. Hurley, op. cit., s. 49; G. Guastella, *Gaio Svetonio Tranquillo. La vita di Caligola*, Studi superiori NIS 126, Roma 1992, s. 129; D. Woods, *Seven notes on the reign of Caligula*, [w:] *Studies in Latin Literature and Roman History XVI*, red. C. Deroux, Collection Latomus 338, Bruxelles 2012, s. 466. W kontekście przywoływanego tutaj "braterstwa" Kaliguli z Tyberiuszem Gemellusem znamienna jest uwaga Filona Aleksandryjskiego skierowana do nowego cesarza, często utożsamiającego się z wieloma bogami, w tym z Dioskurami. Kaligula nie może naśladować Dioskurów, bez przyjęcia ich zasadniczej cnoty – braterskiej miłości, tą zaś odrzucił, zabijając Tyberiusza Gemellusa i skazując na wygnanie swoje siostry, zob. *Leg.* 86–7, 92; J.S. Kloppenborg, *ΦΙΛΑΔΕΛΦΙΑ, ΘΕΟΔΙΔΑΚΤΟΣ and the Dioscuri: Rhetorical Engagement in 1 Thessalonians 4.9–12*, New Testament Studies 39, 1993, s. 283.

[104] Por. D.W. Hurley, op. cit., s. 49 n.; F.L. Dolansky, *Coming of Age in Rome: The History and Social Significance of Assuming the Toga Virilis*, M.A. University of Victoria 1999, s. 91; J.A. Harrill, *Coming of Age and Putting on Christ: The Toga Virilis Ceremony, Its Paraenesis, and Paul's Interpretation of Baptism in Galatians*, Novum Testamentum 44, 2002, s. 272 n.

[105] E. Meise, *Untersuchungen zur Geschichte*, s. 116; A. Ferrill, op. cit., s. 98; G. Guastella, op. cit., s. 129; D. Wardle, op. cit., s. 163; A. Winterling, op. cit., s. 57.

Inaczej kwestię adopcji Gemellusa widzi Jonathan Edmondson (op. cit., s. 148), według którego była ona narzędziem degradacji syna Druzusa Młodszego przesuwając go do kolejnego pokolenia ewentualnych sukcesorów władzy cesarskiej; podobnie A.M. Dabrowski, op. cit., s. 125; S. Wilkinson, *Caligula*, London-New York 2005, s. 18. W jakiś sposób opinię tę mogłaby potwierdzać uwaga Filona Aleksandryjskiego – *Leg.* 28.

[106] E. Ciaceri, op. cit., s. 313.

cesarza całości majątku po princepsie Tyberiuszu. W tym układzie była ona dopełnieniem pozbawienia Tyberiusza Gemellusa należnego mu spadku. Pozwalała też na kontrolę całego jego majątku, również tego, do którego miał prawo przed śmiercią swojego dziadka[107]. Paweł Sawiński zwraca jednak uwagę, że celem adopcji było zatarcie złego wrażenia jakie wywarło obalenie ostatniej woli zmarłego princepsa i pozbawienie w ten sposób prawa do udziału w rządach jego wnuka. Celem usynowienia Gemellusa przez Kaligulę byłoby więc trafienie do opinii publicznej z przekazem, że nowy cesarz uważa syna Druzusa Młodszego za swego sukcesora i nie zamierza odsunąć go od władzy[108]. Materiał epigraficzny zdaje się jednak sugerować, że fakt adopcji był w niektórych przynajmniej kręgach ignorowany. Na zachowanych bowiem inskrypcjach z okresu po dokonanym usynowieniu brak do niego odniesienia[109]. Pojawiają się również głosy, że spowodowane to zostało unieważnieniem adopcji po śmierci Tyberiusza Gemellusa[110], ale taki scenariusz jest mało prawdopodobny. Raczej należy przyjąć, że adopcja nie została przeprowadzona pod względem formalnym do końca a jej moc ograniczała się do deklaracji Kaliguli, któremu zresztą po śmierci „syna" przestawała być potrzebna. Tak tę sprawę widzieli zapewne też współcześni.

Nowy cesarz obdarzył członków swojej najbliższej rodziny licznymi zaszczytami. Nie ominęły one również Gemellusa. Co do niektórych mamy jednak pewne wątpliwości związane z chronologią ich nadawania. Przykładowo wiemy, że Tyberiusz Gemellus był członkiem *Fratres Arvales*, ale nie możemy dokładnie określić, kiedy dokładnie miała miejsce jego kooptacja do tego kolegium kapłańskiego. John Scheid przyjął, że nastąpiło to ok. 33 r., czyli jeszcze za rządów Tyberiusza. Przekonywał przy tym, że wszyscy potencjalni sukcesorzy władzy cesarskiej za panowania dynastii julijsko-klaudyjskiej otrzymywali tę godność na polecenie aktualnie rządzących princepsów[111]. Bardziej prawdopodobne wydaje się jednak, że Tyberiusz Gemellus bratem arwalskim został dopiero po włożeniu przez niego *toga virilis*, czyli już za pryncypatu Kaliguli[112]. Nie wiadomo jednak, co z przynależnością do pozostałych kolegiów kapłańskich. John Scheid stoi na stanowisku, że wraz z przejęciem władzy przez Kaligulę, Tyberiusz Gemellus

---

[107] Zob. Cass. Dio LIX 1.4–5; H. Castritius, op. cit., s. 92; P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 134 n. Źródła papirusowe mówiące o dobrach należących do *Καίσαρες*, zdają się sugerować, że w Egipcie istniały w tym czasie posiadłości stanowiące wspólną własność Kaliguli i Tyberiusza Gemellusa, bądź też generalnie rodziny cesarskiej, zob. A.E. Hanson, *Caligulan Month-Names at Philadelphia and related matters*, [w:] *Atti del XVII congresso internazionale di papirologia (Napoli, 19–26 maggio 1983)*, t. 3, Napoli 1984, s. 1114 n.

[108] P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 135, 157.

[109] Por. CIL VI nr 892 = ILS nr 172; *Corinth. Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens*, t. VIII.2: *Latin Inscriptions 1896–1926*, red. A.B. West, Cambridge MA 1931, nr 17; S. Panciera, op. cit., s. 155; C.B. Rose, op. cit., s. 36.

[110] Por. J.W. Humphrey, op. cit., s. 101.

[111] CIL VI nr 2028 = Small. s. 11, nr 3; J. Scheid, *Les frères arvales. Recrutement et origine sociale sous les Julio-Claudiens*, Bibliothèque de l'École des Hautes Études, Sciences Religieuses 77, Paris 1975, s. 155, 158, 160, 164, 165 n., 169; J. Scheid, H. Broise, *Deux nouveaux fragments des actes des frères arvales de l'année 38 ap. J.-C.*, MEFRA 92, 1980, s. 227 n.; P. Herz, *Die Arvalakten des Jahres 38 n. Chr. Eine Quelle zur Geschichte Kaiser Caligulas*, BJ 181, 1981, s. 93.

[112] Por. M.W. Hoffman Lewis, op. cit., przyp. 3 ze str. 112, s. 125, 159; J. Rüpke, op. cit., s. 738, nr 2012.

został włączony w skład części z nich[113]. Scenariusz taki jest prawdopodobny, nie mamy jednak na jego potwierdzenie żadnych danych źródłowych. Co więcej, pomimo faktu, iż poza Kaligulą Tyberiusz Gemellus pozostał jedynym męskim przedstawicielem rodu julijskiego, nie wydaje się, aby otrzymał godność kapłana boskiego Augusta (*flamen Augustalis*). Funkcja ta w tym czasie mogła pozostawać nieobsadzona, albo też nowy cesarz zarezerwował ją dla siebie[114].

Ważne miejsce w interesujących nas rozważaniach zajmuje decyzja Kaliguli o wyznaczeniu Tyberiusza Gemellusa przywódcą młodzieży (*princeps iuventutis*)[115]. Po raz pierwszy tytuł ten otrzymali przewidywani na następców Augusta jego wnukowie Gajusz i Lucjusz Cezarowie[116]. Teraz wraz z rozpoczęciem rządów Kaliguli miano to zostało nadane synowi Druzusa Młodszego. Uczynienie Gemellusa przywódcą młodzieży jeszcze raz podkreślało jego niedojrzałość, ale jednocześnie mogło zapowiadać na przyszłość władzę cesarską[117]. Tytuł *princeps iuventutis* ściśle powiązany był z kultem Dioskurów[118]. Sam obrzęd uczynienia Gemellusa przywódcą młodzieży mógłby być dobrą okazją do zaprezentowania go publicznie. Kiedy po raz pierwszy zorganizowano tę uroczystość za Augusta, przedstawiciele stanu ekwickiego wręczyli wnukom Augusta – Gajuszowi i Lucjuszowi Cezarom – po tarczy i włóczni. Wydarzenie to zostało upamiętnione specjalną emisją monet[119]. Prawdopodobnie podobny scenariusz miał miejsce także w przypadku Gemellusa. Brak w jego przypadku okolicznościowych monet z atrybutami przywódcy młodzieży nie powinien być traktowany jako argument za odrzuceniem zwyczaju zainicjowanego za Augusta. Pamiętać należy, że polityka emisyjna Kaliguli była niekonsekwentna. Jako przykład może nam tutaj służyć zaniechanie uczczenia serią monet *consecratio* ukochanej siostry cesarza Druzylli. Mamy też krótki przedział czasowy pomiędzy uczynieniem syna Druzusa Młodszego przywódcą młodzieży a jego śmiercią[120].

---

[113] J. Scheid, op. cit., przyp. 4 ze str. 130. Barbara Levick (*Tiberius*, s. 209) przekonuje, że Tyberiusz Gemellus był augurem; podobnie D. Boschung, *Gens Augusta: Untersuchungen zu Aufstellung, Wirkung und Bedeutung der Statuengruppen des julisch-claudischen Kaiserhauses*, Monumenta Artis Romanae 32, Mainz am Rhein 2002, s. 40, 42; D. Kienast, op. cit., s. 83. Tezę tę odrzuca Anthony A. Barrett, op. cit., przyp. 84 ze str. 59 (wbrew tekstowi właściwego dokumentu epigraficznego pisze jednak o pontyfikacie). Zapis inskrypcji – D. Boschung, *Gens Augusta*, s. 40, nr 4.9.

[114] R. Sajkowski, *Divus Augustus Pater. Kult boskiego Augusta za rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej*, Olsztyn 2001, s. 46; E. Lyasse, *Germanicus flamen Augustalis et la création de nouveaux flaminats à Rome*, Gerión 25, 2007, s. 325.

[115] Suet., *Cal.* 15.2; Cass. Dio LIX 8.1.

[116] *Res Gestae Divi Augusti* 14.2 (V. Ehrenberg, A.H.M. Jones, op. cit., s. 12 n.); Tac., *Ann.* I 3.2; Cass. Dio LV 9.9–10.

[117] Por. Ovidius, *Ars Amatoria* I 194; A.E. Cooley, *Res gestae divi Augusti. Text, Translation and Commentary*, Cambridge-New York 2009, s. 166; G. Guastella, op. cit., s. 130; P. Sawiński, *Śmierć następcy tronu*, s. 234.

[118] J.A. Mellado Rivera, op. cit., s. 175.

[119] *Res Gestae Divi Augusti* 14.2; por. Dio Cass. LV 12.1; C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, s. 55 n., nr 205–212, il. 4; J.R. Gainor, op. cit., s. 227; A.E. Cooley, op. cit., s. 166 n.

[120] Zob. M. Horster, *Princeps Iuventutis. Concept, realisation, representation*, [w:] *Figures d'empire, fragments de mémoire. Pouvoirs et identités dans le monde romain impérial (IIe s. av. n. è. – VIe s. de n. è.)*, red. S. Benoist, A. Daguet-Gagey, C. Hoët-van Cauwenberghe, Lille 2011, s. 86.

Nadanie Tyberiuszowi Gemellusowi tytułu *princeps iuventutis* stawia na porządku dziennym jego relacje z ekwitami. Wiemy, że za pryncypatu Tyberiusza ich nieformalnym przedstawicielem w ramach rodziny cesarskiej był Klaudiusz. Sytuacja taka miała miejsce do początków panowania jego bratanka Kaliguli, kiedy to zostawszy konsulem oficjalnie wszedł w skład stanu senatorskiego[121]. Gemellusa jako *princeps iuventutis* szczególne relacje łączyły z młodzieżą ekwicką, ale związek ten mógł być tutaj rozciągnięty na cały *ordo equester*. Czy tak było istotnie, trudno stwierdzić, podobnie jak faktyczną aktywność Gemellusa jako przywódcy młodzieży, czy szerzej jego działalność na polu publicznym. Wydaje się, że do końca swoich dni pozostał on pod całkowitą kontrolą Kaliguli. Dłuższy czas przebywania Gemellusa w zamkniętym środowisku nie sprzyjał przygotowaniu go do przejawiania samodzielności. Trudno natomiast wyrokować, jak sytuacja wyglądałaby po uzyskaniu większej swobody działania.

W okresie rządów Kaliguli jego przybrany syn uczczony został dedykacjami i posągami. Zaszczytami tymi Tyberiusza Gemellusa uhonorowano wraz z innymi członkami rodziny cesarskiej. Dobrym przykładem będzie tutaj inskrypcja z Koryntu, gdzie poprzez odniesienie do *Gens Augusta* mamy potwierdzenie, że postrzegany był on (w tym wypadku wraz z Antonią Młodszą) jako członek *domus Augusta*[122]. Niewykluczone, iż dedykacja ta powiązana była ze znajdującą się w Koryncie świątynią *Gens Iulia*[123]. Tym samym wspomniana inskrypcja byłaby przykładem stopniowego włączania kultu *gens Iulia* w ramy kultu *domus Augusta*[124]. Tyberiusz Gemellus został też uhonorowany wraz z innymi członkami rodziny cesarskiej przedstawieniami statuarycznymi. Z taką sytuacją spotykamy się w przypadku Wellei (*Velleia*)[125], Méridy (*Augusta Emerita*)[126] oraz *Lepcis Magna*[127]. Mamy też szereg posągów, czy ich fragmentów, które wymykają się pewnej datacji i identyfikacji postaci, ale można w ich przypadku dopuścić ewentualność, iż prezentują one Tyberiusza Gemellusa[128]. Często z powodu niezachowania się napisów, czy pewnych problemów wynikających ze szczegółów stylistycznych,

[121] Suet., *Cal.* 15.2, *Div. Claud.* 6.1; Cass. Dio LIX 6.6.

[122] Corinth VIII.2, nr 17; AE 1922, s. 1, nr 1; N. Kokkinos, op. cit., s. 46 n., il. 29; C.B. Rose, op. cit., s. 138 n.; D. Boschung, *Gens Augusta*, s. 65, nr 17.7.

[123] C.C. Vermeule, *Roman Imperial Art in Greece and Asia Minor*, Cambridge MA 1968, s. 433.

[124] R. Sajkowski, *Domus Augusta – domus divina*, [w:] *Ideologia i propaganda w starożytności. Materiały konferencji Komisji Historii Starożytnej PTH, Rzeszów 12–14 września 2000*, red. L. Morawiecki, P. Berdowski, Rzeszów 2004, s. 371.

[125] H. Jucker, *Die Prinzen des Statuenzyklus*, s. 228 n.; C.B. Rose, op. cit., s. 121 n., nr 50, il. 132, 137 i 138; E. Varner, *Mutilation and Transformation. Damnatio Memoriae and Roman Imperial Portraiture*, Monumenta Graeca et Romana 10, Leiden-Boston 2004, s. 38, 79; J.M. Højte, *Roman Imperial Statue Bases. From Augustus to Commodus*, Aarhus Studies in Mediterranean Antiquity 7, Aarhus 2005, s. 238 n., nr 56. Inaczej D. Boschung, *Gens Augusta*, s. 25.

[126] C.B. Rose, op. cit., s. 132 n., nr 60, il. 176. Por. M. Fuchs, *Untersuchungen zur Ausstattung römischer Theater in Italien und den Westprovinzen des Imperium Romanum*, Mainz am Rhein 1987, s. 168; D. Boschung, *Gens Augusta*, s. 79, nr 21.3.

[127] C.B. Rose, op. cit., s. 182-184, nr 125, il. 228, 229. Innego zdania jest Dietrich Boschung, zob. *Gens Augusta*, s. 10, nr 1.21, il. 11.3.

[128] Zob. Z. Kiss, op. cit., s. 153 n.; A.-K. Massner, op. cit., s. 79 n., 105, przyp. 510 ze str. 96; I.B. Romano, *Classical Sculpture: Catalogue of the Cypriot, Greek, and Roman Stone Sculpture in the University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology*, Philadelphia 2006, s. 175.

przedstawienia, które mogłyby być uznane za podobizny Tyberiusza Gemellusa, przypisywane są innym członkom rodziny cesarskiej, najczęściej Druzusowi Młodszemu, synom Marka Agryppy czy Germanika[129].

Nie mamy żadnych informacji, jak sam Gemellus przyjął odsunięcie go od realnej władzy oraz roztoczenie nad nim kontroli Kaliguli. Snucie tutaj jakichś rozważań jest ryzykowne, jednak historycy z racji swojej profesji muszą je podjąć. Tym samym zmuszeni jesteśmy dokonać próby rekonstrukcji ostatniego okresu życia syna Druzusa Młodszego. Przez sam fakt swojego istnienia Gemellus mógł stanowić element kalkulacji tych, którzy z różnych powodów mogli szukać sposobów na zmianę władzy. Dlatego też niektórzy badacze powiązali jego osobę z serią spisków, które swe zwieńczenie znalazły ostatecznie w konspiracji Lepidusa i Getulika, czyli już po śmierci naturalnego wnuka princepsa Tyberiusza. Czy Gemellus brał aktywny udział w tych sprzysiężeniach, czy jego rola ograniczona była do posiadania o nich wiedzy, tego z całą pewnością stwierdzić nie możemy. Zresztą mógł być tylko elementem zupełnie biernym, ale nawet wówczas, przez sam fakt swojego istnienia, stanowił zagrożenie dla Kaliguli. I to chyba ostatecznie przesądziło o wydaniu przez cesarza polecenia synowi Druzusa Młodszego dokonania samobójstwa[130].

W literaturze przedmiotu z tzw. „partią Tyberiusza Gemellusa" najczęściej łączony jest przede wszystkim prefekt Egiptu Aulus Flakkus. Uczestniczył on jeszcze za pryncypatu Tyberiusza w procesie przeciwko Agryppinie Starszej, matce Kaliguli. Teraz za rządów nowego cesarza obawiał się jego zemsty. W podobnej sytuacji byli prawdopodobnie inni, którzy zaangażowali się w działania wymierzone w rodzinę Germanika[131]. Jak jednak zwraca uwagę Anthony A. Barrett owe stronnictwo musiało mieć większy zasięg. Zresztą z jakąś ograniczoną formą niezadowolenia nowe rządy spotkały się już od początku[132]. Nie wiemy jednak, czy powinniśmy wiązać je z „partią Gemellusa".

Bezpośrednio śmierć naturalnego wnuka cesarza Tyberiusza należy łączyć z chorobą Kaliguli z końca 37 r. Prawdopodobnie rozpoczęła się ona w październiku tego roku i była na tyle poważna, iż liczono się ze zmianą władzy[133]. Następcą Kaliguli byłby w tym wypadku Tyberiusz Gemellus. Jest zupełnie naturalnym, że otoczenie cesarza podjęło wówczas jakieś wstępne ustalenia w tej kwestii. Co więcej mogły tutaj nastąpić pewne polityczne przetasowania. Anna Dabrowski, biorąc pod uwagę młody wiek Tyberiusza Gemellusa wyszła z założenia, że potrzebował on opiekuna także w przypadku ewentualnego przejęcia

[129] Por. D. Boschung, *Gens Augusta*, s. 25; tenże, *Die Bildnistypen der iulisch-claudischen Kaiserfamilie: ein kritischer Forschungsbericht*, Journal of Roman Archaeology 6, 1993, przyp. 48 ze str. 48, s. 63; H. Jucker, *Römische Herrscherbildnisse aus Ägypten*, ANRW II 12.2, 1981, s. 688; W.-R. Megow, op. cit., s. 272, 275, 278, 285 n.; M. Fuchs, op. cit., s. 96.

[130] Zob. Ioseph., *Antiq. Iud.* XVIII 215; por. P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 135 n.

[131] Philo, *In Flaccum* 9 n., 22; J.P.V.D. Baldson, op. cit., s. 133 n.; A.N. Sherwin-White, *Philo and Avillius Flaccus: a Conundrum*, Latomus 31, 1972, s. 820 n.; E. Meise, *Untersuchungen zur Geschichte*, s. 116 n.; S.H. Rutledge, *Imperial inquisitions. Prosecutors and informants from Tiberius to Domitian*, London-New York 2001, s. 69, 201 n., 243.

[132] Zob. Suet., *Cal.* 15.4; Aurel. Vict., *Caes.* 3, 8; H. Willrich, *Caligula*, Klio 3, 1903, s. 112; J.W. Humphrey, op. cit., s. 102 n.; A.A. Barrett, op. cit., s. 91 n.

[133] Philo, *Leg.* 14 n.; Suet., *Cal.* 14.2, 50.2; Cass. Dio LIX 8.1; D. Wardle, op. cit., s. 154 n.

władzy. Takim mentorem byłby prefekt pretorianów Makron. Dowódca gwardii pomimo zapewnienia ostatniemu z żyjących synów Germanika panowania mógł być źle kojarzony z represjami z ostatnich lat cesarza Tyberiusza. Stąd też niewykluczone, że w obliczu poważnej choroby Kaliguli przerzucił się do popierania syna Druzusa Młodszego. Była to z jego strony próba zabezpieczenia własnej przyszłości. Jednak perspektywa ewentualnych rządów Gemellusa spotkała się z oporem, zarówno części senatu, jak też sióstr Kaliguli[134]. Nie wiemy, czy chory princeps jako swoją następczynię ustanowił Druzyllę na progu swojej choroby, czy dopiero w jej trakcie, gdy dotarły do niego informacje o przygotowywanej sukcesji Gemellusa. Tak czy inaczej, decyzja Kaliguli była oznaką braku zaufania do syna Druzusa Młodszego i z pewnością stała się powodem rozczarowania tego ostatniego[135]. W celu realnego przejęcia przez Druzyllę władzy cesarskiej princeps prawdopodobnie w tym czasie podjął kroki nakierowane na połączenie jej węzłem małżeńskim ze swoim przyjacielem Markiem Lepidusem. Dzięki temu można było zneutralizować opory przeciw władztwu kobiety a jednocześnie zagwarantować na przyszłość rządy *domus Augusta* w zmodyfikowanej postaci. Stosunkowo szybko więc ewentualna sukcesja Tyberiusza Gemellusa została zakwestionowana. W tej sytuacji, nawet w przypadku gdyby choroba Kaliguli ze schyłku 37 r. zakończyła się śmiertelnie, po władzę po swym bracie mogłaby sięgnąć Druzylla, a właściwie Marek Lepidus, natomiast Gemellus zostałby ponownie odsunięty, być może na zawsze[136]. Nie było to jednak przesądzone. Sprawy mogły iść w różnych kierunkach. Tym bardziej, że nawet w tak istotnych dla naszych rozważań kwestiach, jak ta, czy przed śmiercią Gemellusa małżeństwo pomiędzy Druzyllą a Lepidusem było już zawarte, nasza wiedza jest daleka od pewności. Należy zresztą zauważyć, że przeniesienie sukcesji na Druzyllę i jej potencjalnego męża musiało wywołać nie tylko niezadowolenie Tyberiusza Gemellusa, ale też wielu tych, którzy uważali przekazanie władzy po linii żeńskiej za nie do przyjęcia, zaś kwalifikacje Lepidusa poddawali w wątpliwość. Stąd też na dworze mogła panować atmosfera wyczekiwania co do dalszego przebiegu choroby cesarza. W tym też czasie stronnictwo wiążące swoje nadzieje

---

[134] A.M. Dabrowski, op. cit., s. 150–161; podobnie J.P.V.D. Baldson, op. cit., s. 133 n.; R. Auguet, *Kaligula czyli władza w rękach dwudziestolatka*, przeł. W. Gilewski, Warszawa 1990, s. 60, 66; A. Ferrill, op. cit., s. 105; A. Winterling, op. cit., s. 63. Tezę o wsparciu Makrona dla Tyberiusza Gemellusa odrzuca Geoff W. Adams, zob. *The Roman Emperor Gaius 'Caligula' and His Hellenistic Aspirations*, Boca Raton 2007, s. 154 n.

[135] Por. W. Boruch, op. cit., s. 48. Inaczej tę kwestię widzi Gianni Guastella, zob. op. cit., s. 169. W tym kontekście wskazuje się też nakaz Kaliguli złożenia przysięgi na niego samego oraz jego siostry. Ani u Swetoniusza, ani też Kasjusza Diona, którzy o tym mówią, nie ma wzmianki, aby w formule przysięgi zawarte też było imię Tyberiusza Gemellusa. Dla badaczy jest to wskazówką, że adoptowany syn cesarza – „przywódca młodzieży" – nie był poważnie traktowany jako następca. W tym przypadku konieczna jest jednak pewna ostrożność, ponieważ nie wiemy dokładnie, od kiedy wspomniane przysięgi były składane. Czy było to jeszcze za życia Tyberiusza Gemellusa, czy już po jego śmierci, nie jest do końca jasne, zob. Suet., *Cal.* 15.3; Cass. Dio LIX 3.4, 9.2; por. D.W. Hurley, op. cit., s. 50; P. Buongiorno, op. cit., s. 103.

[136] Por. Suet., *Cal.* 24.1, 36.1; Cass. Dio LIX 11.1, 22.6–7; R.D. Weigel, *The Aemilii Lepidi*, Ph.D. University of Delaware 1973, s. 309 n.; E. Bianchi, *La politica dinastica di Caligola*, Mediterraneo Antico 9.2, 2006, s. 609 n., 629; zob. też J.M. Reynolds, *The origins and beginning of Imperial cult at Aphrodisias*, Cambridge Classical Journal 26, 1980, s. 81, nr 15; J. Edmondson, op. cit., s. 152 n., 174; P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 137 n.

z Tyberiuszem Gemellusem mogło być dosyć silne. Ludzie w nim skupieni podejmowali z pewnością wyprzedzające kroki na rzecz zabezpieczenia władzy w chwili śmierci princepsa dla swojego faworyta. Kiedy Kaligula wyzdrowiał, tego typu zapobiegliwość sama w sobie stała się powodem zguby dla wielu. Niektórzy badacze, idąc tutaj za relacją Filona Aleksandryjskiego sądzą, że dopiero po swoim wyzdrowieniu Kaligula adoptował Tyberiusza Gemellusa, aby zyskać nad nim kontrolę i zneutralizować tych, którzy uważali, że zgodnie z testamentem cesarza Tyberiusza jego naturalny wnuk powinien być dopuszczony do udziału w rządach. Byłby to jednak ze strony przysposabiającego jedynie wybieg. Wkrótce bowiem Kaligula oskarżył swojego krewnego, że ten w czasie choroby modlił się o jego śmierć i przeciwko niemu spiskował. W tym ujęciu syn Druzusa Młodszego byłby jedynie niewinną ofiarą okrucieństw cesarza[137]. Część badaczy idzie tutaj jednak dalej, dowodząc, że sprzysiężenie, którego celem było obalenie Kaliguli i zastąpienie go Tyberiuszem Gemellusem (nieważne, czy za jego wiedzą i akceptacją, czy też nie) istniało faktycznie. Brak źródeł pozwala na snucie bardzo różnych spekulacji co do przyczyn śmierci Gemellusa. Wymieńmy tylko dwie. Pierwsza z nich zakłada, że uczynienie przez Kaligulę swoją spadkobierczynią siostrę Druzyllę wywołało protesty Gemellusa, co po wyzdrowieniu cesarza doprowadziło do śmierci „przywódcy młodzieży". Można też założyć, że śmierć syna Druzusa Młodszego miała miejsce jeszcze w okresie choroby princepsa i stał się on jedną z pierwszych ofiar wzrastającego obłędu Kaliguli[138]. Źródła zdają się sugerować, iż Kaligula mógł podejrzewać Tyberiusza Gemellusa, swojego teścia Marka Sylanusa i Makrona o wspólne knowania przeciwko swojej osobie[139]. Ostatecznie Tyberiusz Gemellus został oskarżony o to, że w czasie choroby Kaliguli modlił się o jego śmierć i przeciwko niemu spiskował[140]. Nie przeprowadzono jednak formalnego dochodzenia. Według Filona Aleksandryjskiego Kaligula wykorzystał posiadaną *patria potestas*, aby nakazać swojemu „synowi" umrzeć[141]. Cesarz po wyzdrowieniu mógł dojść do wniosku, że Tyberiusz Gemellus winny konspiracji czy niewinny zawsze będzie stanowić punkt odniesienia kolejnych spisków[142].

Znane nam źródła nieco różnią się w opisie ostatnich chwil naturalnego wnuka cesarza Tyberiusza. Według Swetoniusza, lubującego się w ukazywaniu rzeczywistości w tragikomicznej konwencji, Kaligula zgładził niczego nie domyślającego się Tyberiusza Gemellusa przy pomocy trybuna wojskowego. Uzasadniać to miał zapachem lekarstwa jakie było czuć od syna Druzusa Młodszego. Kaligula

[137] Philo, *Leg.* 22–23; Cass. Dio LIX 8.1–2; por. Philo, *Flacc.* 10; Ioseph., *Antiq. Iud.* XVIII 223; Suet., *Cal.* 23.3; Cass. Dio LIX 8.1; E.M. Smallwood, op. cit., s. 169 n.; P. Sawiński, *Sukcesja władzy cesarskiej*, s. 135, 157.

[138] D. Wardle, op. cit., s. 222 n.

[139] Philo, *Leg.* 59 n., 62 n.; Suet., *Cal.* 23.3; Cass. Dio LIX 8.4–5; J.W. Humphrey, op. cit., s. 109 n., 292 n.; E. Bianchi, op. cit., s. 610.

[140] Philo, *Leg.* 23; Cass. Dio LIX 8.2; A.M. Dabrowski, op. cit., s. 115 n.; A. Keaveney, J.A. Madden, *The Crimen Maiestatis under Caligula: The Evidence of Dio Cassius*, CQ 48, 1998, s. 319.

[141] Philo, *Leg.* 23, 28 n.; H. Lindsay, *Observations*, s. 87 n. W kwestii dyskusji na temat ojcowskiej władzy życia i śmierci zob. F. Carlà-Uhink, *Murder Among Relatives. Intrafamilial Violence in Ancient Rome and Its Regulation*, Journal of Ancient History 5, 2017, s. 26–65; J. Curran, *Ius vitae necisque: the politics of killing children*, Journal of Ancient History 6, 2018, s. 111–135.

[142] E. Bianchi, op. cit., s. 611 n.

uznał je za antidotum, które jakoby Gemellus zażywał z obawy przed próbą otrucia z jego strony. Princeps sytuację tę miał skwitować we właściwy dla siebie sposób – „*Cóż to, odtrutka przeciw Cezarowi?*" (*antidotum, inquit, adversus Caesarem?*). Jednak sam Swetoniusz wyjaśnia, że Tyberiusz Gemellus zażywał lekarstwa z uwagi na nieustanny i wzmagający się kaszel[143]. Powód dla którego cesarz zdecydował się na pozbycie swojego krewnego według tego opisu wydawałby się zupełnie trywialny[144]. Jeśli jednak Kaligula faktycznie uznał, że Tyberiusz Gemellus stosuje antidotum to wchodziły tutaj w grę dwie ewentualności. Pierwsza z nich oznaczała, iż syn Druzusa Młodszego odkrył plan wyeliminowania go przy użyciu trucizny i postanowił się zabezpieczyć. W przypadku drugiej musimy przyjąć, że na dworze podjęto próbę otrucia princepsa. Tyberiusz Gemellus mógł o tym wiedzieć, a spożywając posiłki u boku cesarza obawiał się o własne życie, stąd też zastosowanie przez niego antidotum. Kaligula uchodzący za znawcę sztuki przyrządzania trucizn był z pewnością na te kwestie wyczulony[145]. W tym kontekście należy przywołać informację Swetoniusza o miłosnym napoju podanym cesarzowi przez Milonię Cezonię, który miał u niego wywołać szaleństwo. Informacja ta, podawana także przez innych pisarzy, jest przykładem odpowiedzi współczesnych na pytanie o przyczynę nadpobudliwości i ogólnie rzecz biorąc nienormalności Kaliguli[146]. Jest ona też jednak świadectwem eksperymentowania z różnymi miksturami na dworze tego princepsa a jednocześnie niebezpieczeństw, jakie mogły z tego wypływać.

Z kolei dla Kasjusza Diona informacja o pozbyciu się przez Kaligulę Tyberiusza Gemellusa stanowi kontrast z dobrą decyzją cesarza przywrócenia królestw sojuszniczych na wschodnich rubieżach imperium[147]. Najwięcej uwagi ostatnim chwilom syna Druzusa Młodszego poświęca Filon Aleksandryjski. Według tego pisarza Kaligula, widząc w Tyberiuszu Gemellusie konkurenta do panowania, wykorzystał posiadaną władzę ojcowską, aby nakazać mu popełnić samobójstwo. Nad wykonaniem polecenia mieli czuwać setnik i trybun gwardii cesarskiej, jednak jak podkreśla Filon żaden z nich nie powinien być w tym zadaniu aktywny, ponieważ pretorianom związanym przysięgą nie wolno podnieść ręki na członka rodziny panującej. W dalszej relacji żydowskiego pisarza opis ostatnich chwil Gemellusa nabiera dodatkowego tragizmu. Okazuje się bowiem, że młody człowiek nie jest obeznany we władaniu bronią, dlatego też wyciągnął szyję i poprosił żołnierzy, aby sami go zabili. Oni jednak nie chcieli tego uczynić. Wówczas Gemellus chwycił miecz i zapytał ich, gdzie należy ugodzić, aby najszybciej rozstać się z życiem a oni udzielili mu koniecznych wskazówek.

[143] Suet., *Cal.* 23.3, 29.1; A. Ferrill, op. cit., s. 106; L. Landolfi, op. cit., s. 125. Zob. też Ioseph., *Antiq. Iud.* XVIII 187. Cytat podaję według polskiego tłumaczenia – Gajus Swetoniusz Trankwillus, *Żywoty Cezarów*, przeł. J. Niemirska-Pliszczyńska, 6 wyd., Wrocław 1987.

[144] Zob. J.P.V.D. Baldson, op. cit., s. 37.

[145] Zob. Suet., *Cal.* 49.3, 55.2; Cass. Dio LX 4.5; por. E.M. Smallwood, op. cit., s. 172; D.W. Hurley, op. cit., s. 177 n.; C. Calhoon, *Is there an antidote to Caesar? The despot as venenum and veneficus*, [w:] *Private and Public Lies. The Discourse of Despotism and Deceit in the Graeco-Roman World*, red. A.J. Turner, J.H. Kim On Chong-Gossard, F.J. Vervaet, Impact of Empire 11, Leiden-Boston 2010, s. 273 n.; por. A.A. Barrett, op. cit., s. 109 n.

[146] Suet., *Cal.* 50.2; Ioseph., *Antiq. Iud.* XIX 193; Iuvenalis, *Saturae* VI 614–620.

[147] Zob. Cass. Dio LIX 8.1–2; J. Edmondson, op. cit., s. 148.

Jak kończy Filon, ta pierwsza lekcja była też ostatnią dla nieszczęsnego chłopca, który stał się własnym katem[148]. Sceptycznie do tego przekazu podeszła Sandra J. Bingham, która wskazuje, że nie mamy świadectw odnośnie wahania się pretorianów w przypadku wcześniejszego zabójstwa Agryppy Postumusa, czy dokonanej w późniejszym czasie egzekucji szwagra Kaliguli, Marka Lepidusa[149]. Właściwym wydaje się jednak zgodzić z Filonem, że w interesującym nas tutaj wydarzeniu próbowano uniknąć wrażenia aktywnego udziału żołnierzy gwardii w rozstaniu się z życiem Gemellusa. Polecenie zabicia członka rodziny cesarskiej wydane pretorianom mogłoby okazać się niebezpiecznym precedensem dla samego panującego[150]. Podane przez Sandrę J. Bingham przykłady nie są zresztą miarodajne. Agryppa Postumus był uważany za człowieka niezrównoważonego, natomiast Marek Lepidus w chwili swojej śmierci nie był *de facto* przedstawicielem rodziny cesarskiej, ponieważ jego żona Druzylla, siostra Kaliguli, w tym czasie już nie żyła. Istotniejsze byłyby dla nas przykłady Agryppiny Starszej i jej potomstwa – starszych synów Nerona i Druzusa, jak też w późniejszym czasie córki Agryppiny Młodszej. We wszystkich tych przypadkach pretorianie celowo unikali rozlewu krwi członków *domus Augusta*[151].

Przekazy informujące nas o wymuszonym samobójstwie Tyberiusza Gemellusa wskazują, że nie było w jego przypadku żadnego oficjalnego procesu[152]. Zresztą Kasjusz Dio podkreśla, że Kaligula o tej sprawie nie zechciał nawet powiadomić senatu[153]. Cesarz wykorzystał tutaj swoją władzę ojcowską (*patria potestas*), a postępowanie sądowe, jeśli się odbyło, miało miejsce w ramach sądu rodzinnego (*iudicium domesticum*)[154]. Nie wiadomo jednak, czy wysłuchał w tej sprawie członków rady rodzinnej. Jeśli tak, to musimy postawić pytanie, kto w jej skład w tym wypadku wchodził? Czy także potencjalny szwagier cesarza, Marek Lepidus? Wydaje się, że mógł on mieć wpływ na tragiczny koniec Gemellusa, ale raczej nieformalny. Jego stanowisko jest tutaj zresztą nie do końca jasne. Wątpliwe też, aby rada rodzinna w ogóle się w tej sprawie oficjalnie wypowiedziała. Brak już w tym czasie wśród żywych Antonii Młodszej, która zmarła w maju 37 r. niedługo po objęciu przez Kaligulę władzy, uniemożliwił spokojniejsze rozważenie zaistniałej sytuacji. Przypomnieć tutaj należy, że matrona ta była babką zarówno nowego cesarza, jak też jego przybranego „syna". Co prawda Swetoniusz wspomina

[148] Philo, *Leg.* 29–31; J.P. Alfaro, *Cayo Calígula: del 'civilis princeps' al 'superbus' autócrata*, [w:] *Saberes e poderes no Mundo Antigo. Estudos ibero-latino-americanos*, t. 2: *Dos poderes*, red. F. Cerqueira, A.T. Gonçalves, E. Medeiros, D. Leão, Coimbra 2013, s. 59.

[149] S.J. Bingham, *The Praetorian Guard in the Political and Social Life of Julio-Claudian Rome*, Ph.D. University of British Columbia 1997, s. 155 n.; por. I.A. Łuć, *Excubiae principis. Geneza i zadania żołnierzy kohort pretoriańskich w starożytnym Rzymie*, Poznań 2010, s. 124.

[150] J.W. Humphrey, op. cit., s. 101 n.

[151] Zob. Agryppina Starsza – Tac., *Ann.* 25.1; Suet., *Tib.* 53.2; por. Cass. Dio LVIII 22.4–5. Neron – Suet. *Tib.* 54.2. Druzus – Tac., *Ann.* VI 23.2, 24.3; Suet., *Tib.* 54.2; por. Cass. Dio LVIII 22.4–5. Agryppina Młodsza – Tac., *Ann.* XIV 7–8; Suet., *Nero* 34.2–3; Cass. Dio LXI 12.2–3, 13.1–4.

[152] O wydaniu oficjalnego wyroku, jak wydaje mi się błędnie, pisze m.in. Paweł Sawiński, zob. *Sukcesja władzy cesarskiej*, przyp. 16 ze str. 136.

[153] Cass. Dio LIX 8.2; J.P. Alfaro, op. cit., s. 55.

[154] Zob. P. Buongiorno, op. cit., s. 95; por. A. Keaveney, J.A. Madden, op. cit., s. 319.

o afroncie Kaliguli wobec Antonii, który miał się nawet przyczynić do jej zgonu, ale tradycja ta wydaje się mocno przesadzona[155]. Śmierć Tyberiusza Gemellusa nie spotkała się ze społecznym potępieniem. Rozumiano, że władza jest niepodzielna a istnienie frakcji może prowadzić do nieszczęść wojny domowej[156]. Dopiero po zabójstwie Kaliguli w 41 r. zaczęto łączyć oba wydarzenia więzią przyczynowo-skutkową.

Nie ma pewności, kiedy dokładnie nastąpiła śmierć Tyberiusza Gemellusa. Część badaczy sądzi, że miało to miejsce pod koniec 37 r.[157], lub na początku 38 r.[158], inni z kolei wskazują przełom 37 i 38 r.[159] Brak też pewnej informacji, gdzie Tyberiusz Gemellus został ostatecznie pochowany i kiedy miało to miejsce. Dysponujemy inskrypcją nagrobną syna Druzusa Młodszego z napisem – *Ti. Caesar Drusi Caesaris f. hic situs est*[160]. Została ona odnaleziona w pobliżu Mauzoleum Augusta, stąd też większość badaczy uważa, że właśnie tam złożono urnę z prochami Tyberiusza Gemellusa[161]. Dietmar Kienast sądzi jednak, że jego szczątki pochowano na Polu Marsowym, bezpośrednio w miejscu gdzie nastąpiła kremacja[162]. Napis nagrobny swoją lakonicznością podobny jest do fragmentu *Acta Fratrum Arvalium* z 38 r., wspominającego o zastąpieniu Gemellusa nowym członkiem bractwa. W obu tych dokumentach epigraficznych brak jest odniesienia do przeprowadzonej przez Kaligulę adopcji, jak też otrzymanych przez syna Druzusa Młodszego honorów. Wynikać to może z ignorowania przysposobienia oraz charakteru napisów, które ze swojej natury musiały być krótkie. Nie wiemy zresztą, czy interesująca nas inskrypcja sepulkralna powstała za rządów Kaliguli, czy w czasach późniejszych[163].

Usunięcie Tyberiusza Gemellusa umocniło pozycję sióstr Kaliguli i ich rodzin. Jednocześnie nie wyeliminowało ryzyka dynastycznej alternatywy, jaką dla princepsa stwarzali wyznaczeni oficjalnie następcy. Zrujnowało natomiast starannie wypracowaną u progu nowych rządów fasadę harmonii na szczytach władzy[164].

[155] Zob. *Fasti Ostienses* – Small. s. 28, nr 31; Ioseph., *Antiq. Iud.* XVIII 236; Suet., *Cal.* 23.2, 29.1; Cass. Dio LIX 3.6; por. M.P. Charlesworth, *The Tradition about Caligula*, Cambridge Historical Journal 4, 1933, s. 108 n.; S.E. Wood, op. cit., s. 149. Zob. też Ioseph., *Antiq. Iud.* XVIII 179 n.; por. Tac., *Ann.* IV 71.4, V 3.1.

[156] A. Ferrill, op. cit., s. 107; P. Le Doze, *Rome et les idéologies: réflexions sur les conditions nécessaires à l'émergence des idéologies politiques*, Revue Historique 2015, z. 3, s. 595.

[157] V. Gardthausen, op. cit., kol. 537; A.M. Dabrowski, op. cit., s. 47; P.M. Rogers, *The Stigma of Politics: Imperial Conspirators and their Descendants in the early Roman Empire*, Ph.D. University of Washington 1979, s. 236; A.A. Barrett, op. cit., s. 109; G.W. Adams, op. cit., s. 156.

[158] E.M. Smallwood, op. cit., s. 177; S.E. Wood, op. cit., s. 149; D.W. Hurley, op. cit., s. 95; D. Wardle, op. cit., s. 222.

[159] J.W. Humphrey, op. cit., s. 102; W. Boruch, op. cit., s. 42.

[160] CIL VI nr 892 = ILS nr 172 = Small. s. 42, nr 88 = AE 1994, s. 78, nr 242; S. Panciera, op. cit., s. 155, nr XXIV.

[161] J.W. Humphrey, op. cit., s. 102; A. Ferrill, op. cit., s. 106; J. Edmondson, op. cit., s. 147; G. Guastella, op. cit., s. 129; D. Wardle, op. cit., s. 163; A.A. Barrett, op. cit., s. 109; por. Cass. Dio LXIII 3.4c; A.M. Dabrowski, op. cit., przyp. 7 ze str. 438 n.

[162] D. Kienast, op. cit., s. 83.

[163] Zob. S. Panciera, op. cit., s. 155.

[164] Por. A.M. Dabrowski, op. cit., s. 126; M. Taylor, *"Ipsum principem cernere in publico": the visibility of the Roman emperor from 27 BCE to 40 CE*, Ph.D. University of Southern California 2012, s. 187 n.

Po śmierci Gemellusa funkcję zwornika niebezpiecznych dla władzy intryg obliczonych na nowe panowanie przejął Marek Lepidus i w jakiejś mierze siostra cesarza – Agryppina Młodsza[165]. Ryzyko pospiesznego wyznaczania sukcesorów rozumiał swego czasu Tyberiusz. Ale następca twórcy pryncypatu, zachowując do późnej starości własne panowanie, wystawił przez to na szwank przyszłość imperium po swojej śmierci. W kreowaniu dynastycznych powiązań mistrzem był August wspomagany przez żonę, Liwię. Wymagało to jednak większej cierpliwości i zręczności niż ta, która była udziałem Tyberiusza i Kaliguli. Dodać też jednak trzeba, że maestria Augusta w kreowaniu kombinacji dynastycznych okupiona była nieszczęściem osobistym wielu członków jego rodziny.

Nasze informacje o Gemellusie są niepełne i wyrywkowe. O człowieku, który przez dłuższy czas postrzegany był jako kolejny cesarz, wiemy mniej niż o wielu współczesnych mu przedstawicielach elity senatorskiej. Powstaje więc pytanie, co jest przyczyną tego stanu rzeczy. Odpowiedź tutaj narzuca się sama. Gemellus nigdy nie uczestniczył w życiu publicznym jako jego kreator. Nawet po włożeniu *toga virilis* nie został uznany za osobę w pełni dojrzałą i samodzielną. Nie słyszymy też o żadnych planach jego małżeństwa[166]. Gemellus przez dłuższy czas przebywał na Kapri u boku Tyberiusza, a później pozostawał pod kontrolą Kaliguli. Informacji odnoszących się do tego okresu jest jednak mało, a przede wszystkim są one niepewne. Dłuższe fragmenty Filona Aleksandryjskiego i Józefa Flawiusza, a także wzmianki u Tacyta, Swetoniusza i Kasjusza Diona są ciekawe literacko, lecz z uwagi na zamknięte środowisko dworu cesarskiego, którego dotyczą, nie poddają się historycznej weryfikacji. Przybierają formę teatralnych monologów i dialogów, wspinają się na wyżyny tragizmu, mało w nich natomiast suchej informacji. Ta ułomność źródeł nie pozwala nam odpowiedzieć na pytanie, czy bierność Gemellusa wynikała z niesprzyjającej sytuacji politycznej, czy była warunkowana stanem jego zdrowia.

Brak samodzielności Tyberiusza Gemellusa widoczny jest też przy próbach rekonstrukcji jego miejsca w planach sukcesyjnych. Mimo wszystkich ograniczeń źródłowych można zaryzykować stwierdzenie, że wraz z objęciem przez Druzusa Młodszego władzy trybuńskiej, zdecydowano, że kolejnym cesarzem po Tyberiuszu będzie jego syn, a w dalszej kolejności wnukowie – Tyberiusz Gemellus i Germanik Gemellus. Po śmierci Druzusa Młodszego w roli następców Tyberiusza zaczęto postrzegać potomków Germanika i Agryppiny Starszej – Nerona i Druzusa. Po uwięzieniu tychże sukcesja przeszła na Tyberiusza Gemellusa z Sejanem jako opiekunem. Po 29 r. w wyniku splotu różnych okoliczności, zaczęto oswajać się z myślą, że następcą Tyberiusza będzie Sejan. Wraz z upadkiem jak się do niedawna wydawało wszechwładnego prefekta, kwestia sukcesji została czasowo zawieszona. Wkrótce jednak opinii publicznej zaczęto przedstawiać obraz równoprawnego następstwa Kaliguli i Tyberiusza Gemellusa. Znalazło to swoje potwierdzenie w testamencie cesarza Tyberiusza z 35 r. Pomimo formalnego równouprawnienia w nim wnuków princepsa, faktycznie wskazywał on na Kaligulę, jako starszego, wprowadzonego w życie publiczne, syna popularnego

[165] J.P.V.D. Baldson, op. cit., s. 42; M.H. Dettenhofer, op. cit., s. 662.

[166] Zob. A. Winterling, op. cit., s. 46.

Germanika, bliższego krewnego założyciela pryncypatu – boskiego Augusta. Okres pomiędzy oficjalnym wyznaczeniem sukcesorów a śmiercią Tyberiusza jest na tyle zaciemniony przez źródła, że nie jesteśmy w stanie stwierdzić, czy cesarz w sprawie następstwa po sobie nie zamierzał przeprowadzić jakichś zmian. Wraz ze zgonem starego princepsa pełnię władzy przejął Kaligula. Oddalił on wszelkie roszczenia Tyberiusza Gemellusa do udziału we władzy najwyższej, natomiast poprzez usynowienie oraz nadanie mu tytułu przywódcy młodzieży uczynił nadzieję na przejęcie panowania w przyszłości. Trudno natomiast przyjąć, aby młody cesarz poważnie traktował swoje deklaracje. Śmierć Tyberiusza Gemellusa ucięła ostatecznie wszelkie dotyczące go kalkulacje polityczne.

Summary

Tiberius Gemellus – the grandson of Emperor Tiberius

Tiberius Gemellus belongs to the most secret figures of the early principate. The original informations concerning him are very rare, and these which exist not always are worthy of belief. Tiberius Gemellus – because of the young age and maybe because of other limitations – didn't demonstrate the bigger activity. The lack of self-dependence of Tiberius Gemellus was noticeable also in the trial of regaining his place in the succession plans. Despite of the all sources limitations, the opinion can be ventured, that together with gaining the tribune power by Drusus the Younger, it was decided, that the next emperor after Tiberius will be his son, and in the next successors the grandsons – Tiberius Gemellus and Germanicus Gemellus. After the death of Drusus the Younger in the role of successors were seen the descendants of Germanicus and Agrippina the Elder – Nero and Drusus. After taking them to the prison, the succession was transferred to Tiberius Gemellus with Sejanus as his protector. After the year 29-th, as the result of the coincidence of different events the thought was closer, that the successor will be Sejanus. Together with the downfall of the powerful, as he was seen, prefect, the question of succession was temporary suspended. Soon the public opinion obtained the image of the equivalent descendance of Caligula and Tiberius Gemellus. It found the confirmation in the testament of Caesar Tiberius from the year 35. Despite of the formal equality of rights of the grandsons of the princeps, practically he indicated Caligula as the older, introduced in the public life, son of the popular Germanicus, the closer relative of the creator of the principate – divine Augustus. The period between the official pointing out of the successors and the death of Tiberius is so much darkened by the sources that we are not able to decide, if Emperor didn't want to introduce some changes in the matter of his succession. Together with the death of the old princeps the total power was taken by Caligula. He rejected all the claims of Tiberius Gemellus for the participation in the highest power, but by adopting him and giving him the title of the leader of the youth, gave him also the hope of taking the power in the future. It' s hard to accept that the young Caesar treated seriously his declarations. The death of Tiberius Gemellus cut off definitely the, concerning him, political calculations.
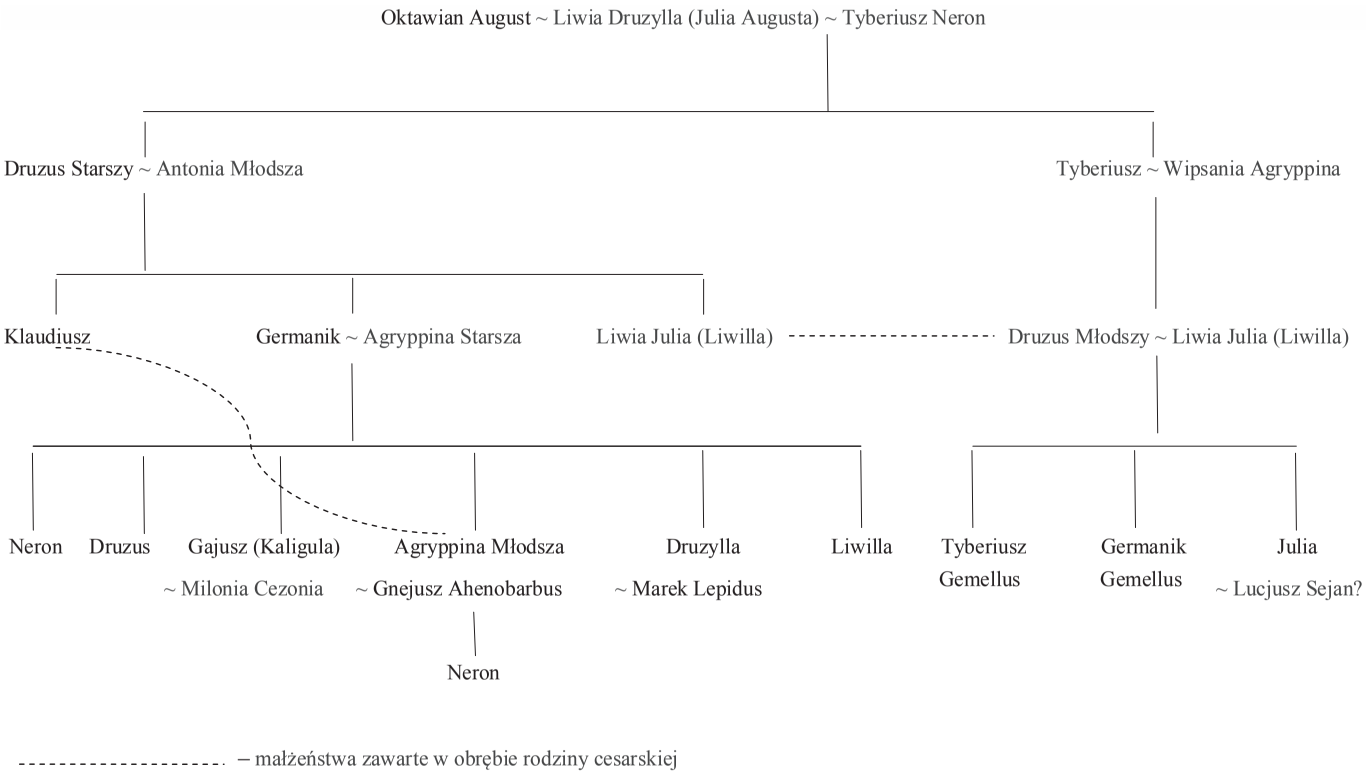
Uproszczona tablica genealogiczna dynastii julijsko-klaudyjskiej